

GÖTEBORGS UNIVERSITETSBIBLIOTEK

1000923759

Särskolan

– träningskolan
och grundsärskolan

**Kursplaner,
timplaner och
kommentarer**

EJ HEMLÅN

Tredje upplagan, 1999

Skolverket

1995

Läroplan
1140

Handwritten text on a yellow sticky note:
Bibliotek
Ex. 1

Särskolan

*– träningsskolan och
grundsärskolan*

Kursplaner, timplaner och kommentarer

Tredje upplagan, 1999

SKOLVERKET

1995

Beställningar till:
Fritzes Kundservice
106 47 Stockholm
Telefon: 08-690 91 90
Orderfax: 08-690 91 91
E-post: order.fritzes@liber.se

Särskolan – träningskolan och grundsärskolan

Upplaga 3:2

ISBN 91-38-30985-8

© Skolverket och CE Fritzes

Omslagsbild: Bengt af Geijerstam/Bildhuset

Tryck: Elanders Gotab 2000

INNEHÅLL

Den obligatoriska särskolan

Kursplanernas innehåll	5
Kursplanerna i undervisningen	6

Kursplaner för träningskolan

Inledande kommentar	9
Estetisk verksamhet	11
Kommunikation	15
Motorik	20
Vardagsaktiviteter	24
Verklighetsuppfattning	28

Kursplaner för grundsärskolan

Inledande kommentar	33
Bild	34
Engelska	36
Hemkunskap	38
Hemspråk	41
Idrott och hälsa	44
Matematik	47
Musik	50
Naturlära	52
Samhällslära	57
Slöjd	63
Svenska	65
Svenska som andraspråk	68

Timplaner

Grundsärskolan	70
Träningskolan	70
Kommentar	71

KURSPLANER FÖR OBLIGATORISKA SÄRSKOLAN

Elever som på grund av utvecklingsstörning inte kan gå i grundskolan skall få sin utbildning i särskolan.

Grundläggande bestämmelser om obligatoriska särskolan återfinns i skollagen och särskoleförordningen. I läroplanen anger regering och riksdag den värdegrund skolan skall vila på och de mål och riktlinjer som skall gälla för skolarbetet. Där finns också särskilda mål för varje skolform. Vid sidan av dessa föreskrifter för skolans verksamhet finns kursplaner. Dessa uttrycker de krav staten ställer på skolans undervisning i olika ämnen och ämnesområden.

Den obligatoriska särskolan omfattar två parallella former, grundsärskolan och träningsskolan. Kursplanerna för grundsärskolan och träningsskolan skiljer sig från varandra och från grundskolan.

Elever i obligatoriska särskolan har skolplikt i nio år. De har dock rätt till ett frivilligt tionde skolår för att bredda eller fördjupa sina kunskaper. För det tionde skolåret finns inga separata kursplaner. Undervisningen bör då baseras på individuellt valda delar av de kursplaner som finns för den obligatoriska särskolan.

Kursplanernas innehåll

I kursplanerna anger regeringen mål för undervisningen i respektive ämne och ämnesområde.

Kursplanerna för grundsärskolan omfattar tolv ämnen; Bild, Engelska, Hemkunskap, Hemspråk, Idrott och hälsa, Matematik, Musik, Naturlära, Samhällslära, Slöjd, Svenska och Svenska som andraspråk. För varje ämne anger kursplanen dess syfte, uppbyggnad och karaktär samt mål att sträva mot och mål eleven efter sina förutsättningar skall ha uppnått efter det femte respektive nionde skolåret.

Kursplanerna för träningsskolan utgörs inte av traditionella ämnen, utan beskriver i mer generella termer de grunder som olika kunskaper och färdigheter består av. Kursplanerna omfattar därför fem större ämnesområden; Estetisk verksamhet, Kommunikation, Motorik, Vardagsaktiviteter och Verklighetsuppfattning. Hemspråksundervisning i träningsskolan ryms inom området Kommunikation. För varje ämnesområde anger kurspla-

nen syfte uppbyggnad, och områdets karaktär som helhet samt en beskrivning av de delområden som ingår. Inom varje undervisningsområde anges mål att sträva mot samt inom varje delområde de mål eleven efter sina förutsättningar skall ha uppnått efter det nionde skolåret.

Målen i kursplanerna är således av två slag. Mål att sträva mot uttrycker den inriktning undervisningen skall ha vad avser elevens utveckling av insikter, färdigheter, förståelse, erfarenheter osv. Dessa mål är vida och högt ställda och är en utgångspunkt för planeringen av undervisningen. Den andra typen av mål, mål att uppnå, uttrycker den grundläggande kunskapsnivå i respektive ämne/ämnesområde som alla elever efter sina förutsättningar skall ges möjlighet att uppnå. Många elever kommer dock och skall komma längre i sitt lärande.

Kursplanerna i undervisningen

Kursplanerna klargör vilken inriktning undervisningen skall ha och vad alla elever bör lära sig, samtidigt lämnar de stort utrymme för lärare att utforma undervisningen. Kursplanerna anger inte arbetssätt, organisation eller metoder.

I den lokala arbetsplanen skall den enskilda skolan beskriva hur målen skall förverkligas och hur verksamheten skall utformas och organiseras. Där anges således mål för verksamheten som helhet. Utifrån gällande styrdokument utformar lärare tillsammans med elever och vårdnadshavare de konkreta undervisningsmålen för respektive elev. Dessa mål, som utgår från elevernas behov och förutsättningar, är utgångspunkt för lärarens utformning av undervisningens direkta innehåll och val av arbetssätt.

För att anpassa undervisningen måste en bedömning göras av varje elevs behov och möjligheter att tillgodogöra sig erfarenheter och information. Anpassningen av undervisningen skall grunda sig på en samlad bild av eleven. Av självklar betydelse inom särskolan är elevens begåvningsmässiga förutsättningar. Samtidigt måste hänsyn tas till såväl eventuella andra funktionshinder som till elevens känslomässiga och sociala utveckling. En anpassning av undervisningen innebär även att varje undervisningssituation bedöms med avseende på vilka förutsättningar de olika momenten kräver att eleven har.

Läroplanen ålägger läraren att fortlöpande bedöma elevens utveckling och anpassa undervisningen därefter. De kontinuerliga utvärderingarna och utvecklingssamtalen skall ge underlag för vilka åtgärder som är nödvändiga att vidta för att eleven skall kunna nå de mål som kursplanerna föreskriver. Detta kräver att undervisningens delmål ständigt prövas, resultaten följs upp, utvärderas och att nya för eleven funktionella delmål sätts och metoder utvecklas.

Kursplanerna ger stora möjligheter att anpassa undervisningen efter varje elevs utveckling, förutsättningar och behov och ger därmed också förut-

sättningar att välja moment som är relaterade till varje elevs situation. Det kan ibland vara lämpligt att använda delar ur såväl grundskolans, specialskolans, grundsärskolans som träningsskolans kursplaner oavsett om undervisningen sker inom träningsskola eller grundsärskola. Det innebär krav på kunskaper och flexibilitet hos undervisande lärare att kunna tillrätta-lägga och integrera mål och instruktioner från olika kursplaner.

En av särskolans viktigaste uppgifter är att eleverna får kunskaper som gör att de kan påverka sin egen situation och sina relationer till andra. Val av undervisningsmål och arbetssätt samt förhållningssätt hos omgivningen i samspelet med eleven har då en avgörande betydelse.

Oavsett elevernas begåvningsnivå och utvecklingstakt skall undervisningen formas så att elevens förutsättningar respekteras och att eleven bemöts som någon som har resurser till utveckling, värdefulla erfarenheter och en vilja att lära. Även om elevens förmåga att uttrycka sig är obetydlig eller om eleven ger inadekvata signaler eller svarsreaktioner måste undervisningen bygga på förståelsen att varje elevs handlingar, reaktioner och uttryck har en avsikt och att dessa kan förtydligas. Kursplanerna har mål på en mycket grundläggande nivå för att motsvara behov och förutsättningar hos alla elever inom skolformen.

KURSPLANER FÖR TRÄNINGSSKOLA

Tränings skolans fem ämnesområden har något olika karaktär och uppbyggnad. Kommunikation, Verklighetsuppfattning och Motorik är alla tre övergripande områden och de beskriver grundläggande kunskaper som eleverna ska kunna använda i skiftande situationer. Estetisk verksamhet och Vardagsaktiviteter beskriver kunskaper som behövs i specifika situationer och innehåller mer konkreta moment. Undervisningen inom dessa två områden ger oftast möjligheter till en direkt tillämpning av kunskaper inom de tre övriga. För att kunna skapa helhet, struktur och verklighetsanknytning måste undervisningen organiseras så att det är en direkt samverkan mellan alla områden.

Inläring kan ske i många olika situationer. I de flesta aktiviteter och situationer kan man finna möjligheter att träna uppgifter med anknytning till kursplanemål för flera olika ämnesområden.

Många av kursplanernas moment kan läras in i situationer som traditionellt inte har definierats som undervisningstillfällen. Förflyttningar inom skolan som t.ex. att lära sig hitta till gymnastiksalen ger erfarenheter som kan utveckla rumsuppfattning. Väntan på ringning som signalerar att det är dags att gå till skolbussen ger erfarenheter som kan utveckla tids- och orsaksuppfattning och förmågan att tolka en signal. Inläringstillfällena för elever i tränings skolan blir många och tiden används effektivt om dessa återkommande situationer utnyttjas.

Mål för tränings skolans olika ämnesområden kan också byggas in i mer traditionella skolämnena, som exempelvis hemkunskap och idrott. I dessa ämnen kan elever på olika begåvningsnivå delta och detta är alltså lämpliga samverkanssituationer för alla elever.

Kursplanernas uppbyggnad underlättar för läraren att göra ett urval av lämpliga mål för varje elev. I olika undervisningssituationer och aktiviteter går det att välja ut och fläta ihop de delar som svarar mot den enskilda elevens inlärningsbehov och förmåga. Undervisningen kan utgå ifrån vad som är aktuellt för varje elev samtidigt som behovet av samverkan och gemenskap inom elevgruppen tillgodoses. Att utgå från elevens behov och analysera inläringssituationen gör att aktiviteter kan utnyttjas mycket medvetet.

Arbetsätt och arbetsformer ger ytterligare möjligheter till en individuell

avpassad undervisning. Olika gruppers aktiviteter kan variera mycket även om målen för undervisningen är samma.

Kursplanerna är fastställda av Skolverket och publicerade i SKOLFS 1994:56.

Avstämning och utvärdering

Elever i träningskolan har sinsemellan avsevärt större variation i sin utveckling än elever i andra delar av den obligatoriska skolan. Därför är spännvidden i kursplanerna också stor och det finns uppnåendemål för enbart nionde skolåret. I träningskolan ges inte heller betyg. Detta utesluter dock inte att avstämning och utvärdering skall göras kontinuerligt. Utgångspunkt skall vara de individuella mål och den planering som gjorts i samband med utvecklingssamtal och andra föräldrakontakter.

ESTETISK VERKSAMHET

Estetisk verksamhet i olika former och på olika nivåer är djupt förankrad i individen och samhället och har en stor social och kulturell betydelse. Inom undervisningsområdet estetisk verksamhet får eleven möjlighet att själv skapa och vara kreativ och även ta del av konst och kultur i dess olika former.

Elevernas nyfikenhet, fantasi och kreativitet skall stimuleras och tas till vara i all undervisning. Inom estetisk verksamhet ges dessutom speciella möjligheter att stimulera elevernas kreativitet och att ge eleverna möjlighet att utveckla en positiv attityd till sin egen kreativa förmåga. Med kreativitet menas här att använda sina kunskaper och sin förmåga på ett för individen nytt sätt. Det kreativa ligger således i själva processen som leder fram till ett visst resultat eller en viss produkt. För undervisningen är det konkreta resultatet av mindre betydelse och kan inte bedömas som bra eller dåligt, rätt eller fel. För eleverna är dock resultatet av stor betydelse, då utbytet fungerar hämmande eller stimulerande för fortsatt kreativt beteende. Ett positivt utbyte leder till ökad nyfikenhet och vilja att utforska omvärlden. Detta kan leda till att eleverna möter situationer där deras erfarenheter måste användas på ett nytt sätt. Nyfikenhet och vilja att utforska omvärlden kan alltså ses både som ett resultat av och en förutsättning för kreativitet.

Estetisk verksamhet kan vara ett bra komplement för att stimulera socialt samspel, utveckla kommunikation, verklighetsuppfattning och motorik.

Mål att sträva mot

Skolan skall i sin undervisning inom undervisningsområdet *estetisk verksamhet* sträva efter att eleven

- upplever det egna skapandets glädje,
- reagerar på egna inre känslor och är mottaglig och öppen för olika intryck från omvärlden,
- ökar sin nyfikenhet och fantasi samt på ett skapande sätt använder sin tanke och föreställningsförmåga,
- agerar och uttrycker sig genom många olika former av estetisk verksamhet så allsidigt och nyanserat som möjligt,
- upplever värdet i att betrakta olika bilder och former, se film och teater samt lyssna på olika sorters musik,
- har kunskap att utöva någon form av estetisk verksamhet på sin fritid.

Undervisningsområdets uppbyggnad och karaktär

Undervisningsområdet är delat i tre delområden som är *rytm och musik*, *lek och drama* samt *färg och form*.

Rytm och musik skall ge möjligheter att uppleva och skapa rytmer, toner och olika slags musik. Undervisningen skall uppmärksamma såväl alla de ljud och rytmer som finns i vår vardagsmiljö som olika slags musik och musikaliska rytmer. Även de ljud elevernas egna handlingar åstadkommer skall uppmärksammas. Eleverna bör få uppleva miljöer som är ljudrika respektive tysta. Miljön skall innehålla saker och instrument som gör det möjligt att åstadkomma ljud och musik. I undervisningen skall eleverna få upplevelser som dels innebär att skapa musik själva, dels att delta i en grupp där den egna aktiviteten utgör en del av ett större sammanhang. Undervisningen skall även ge eleverna möjlighet att lyssna och välja vad de själva vill höra.

Lek och drama skall ge möjligheter att använda gester, mimik och olika objekt till att skapa olika situationer och händelser. I lek och drama skall olika delar av vardagen betonas såväl på ett verklighetsnära sätt som på ett mer fantasifullt sätt. Lek och drama skall ge eleverna tillfälle att pröva sina erfarenheter genom att återskapa händelser och situationer, uppleva och bearbeta positiva och negativa känslor samt att träna roller och relationer gentemot andra. Undervisningen skall även ge eleverna möjligheter att förbereda sig inför nya situationer och handlingar samt uppöva förmågan att variera sitt beteende och att finna lösningar i olika eller oväntade situationer. I miljön måste det finnas mycket som inspirerar eleverna till att leka och fantisera samt att pröva olika känslouttryck, roller och relationer. Det kan vara leksaker, olika typer av dockor, kläder att klä ut sig i och material att skapa av samt ordna miljöer med. Undervisningen skall ge eleverna många upplevelser genom att de får lyssna på sagor, se andra elever agera, se film och teater. Eleverna måste även få uppleva många situationer och händelseförlopp, som är mycket olika varandra, där de får tillfälle att uppmärksamma skillnader.

Färg och form skall ge möjligheter att leka och experimentera med färger, former, olika material och redskap på ett sådant sätt att de upptäcker mångfalden och variationsrikedomen. Undervisningen skall ge möjligheter till såväl ett fantasifullt eget skapande, som av ett skapande som direkt avbildar verkligheten samt av att skapa individuellt och i grupp. Undervisningen skall även uppmärksamma färger och former i den dagliga miljön och i närmiljön samt ge upplevelser av bilder och form som andra skapat.

Mål som eleven skall ha uppnått i slutet av det nionde skolåret

Rytm och musik

Eleven skall efter sina förutsättningar

- spontant åstadkomma ljud och pröva hur olika saker och instrument låter,
- röra sig efter rytmer och musik av olika karaktär,
- urskilja ljud med olika höjd, klang och ton,
- skapa egna rytmer eller melodier ensam eller tillsammans med andra,
- urskilja och följa bestämda rytmer, en tonslinga, melodi, ordramsa eller sångtext ensam, i par eller i grupp,
- delta i sång- och danslekar,
- ha kännedom om olika musikstilar och musik i olika sammanhang,
- kunna välja musik och sköta apparatur för musiklyssning,
- kunna spela på något instrument.

Lek och drama

Eleven skall efter sina förutsättningar

- härma någon annans agerande,
- använda föremål, röst, mimik och gester i lek och drama,
- förändra/förvandla sitt utseende och beteende utifrån egen idé,
- arrangera hela situationer och händelseförlopp ensam eller i samspel med andra,
- urskilja roller ur en berättelse och agera i en enkel pjäs,
- fritt uttrycka egna idéer om känslor, relationer, situationer och berättelser i form av lek och drama,
- känna till traditionella sagor, berättelser och lekar,
- kunna ta del av film och teater.

Färg och form

Eleven skall efter sina förutsättningar

- själv skapa genom kladdlek, fingermålning och med redskap,
- ändra form på lerklump, träbit eller annat formbart material,
- uppmärksamma färger, material och former samt att dessa kan förändras och kombineras på många olika sätt,
- välja och blanda många olika material och färger för att få viss bestämd effekt,
- skapa bilder på olika sätt,
- åstadkomma samma färg som på förlaga, rita ett bestämt föremål, forma efter förebild,
- kunna tolka enkla bilder och berätta om dem,
- ha kännedom om att bilder används i olika sammanhang,

- i färg och form illustrera en händelse eller berättelse och utforma ett budskap,
- skapa i samverkan och nå ett gemensamt resultat,
- kunna betrakta bilder och välja utifrån egen smak.

KOMMUNIKATION

Samspel och kommunikation är nyckeln till världen och ett viktigt redskap i all inläring. Att bli förstådd och att kunna förstå är en av de viktigaste förutsättningarna för utveckling och det ökar varje individs möjligheter att bearbeta erfarenheter, öka sin kunskap och förstå omvärlden. Att kunna samspela med sin omgivning är grunden för socialt liv och delaktighet.

Samspelet förutsätter att deltagarna har ett mer eller mindre gemensamt språk. Samtidigt är samspel mellan människor en förutsättning för att utveckla ett gemensamt språk. Grundläggande för kommunikationen är erfarenhet av hur man i olika situationer tar kontakt, upprätthåller samt avslutar samspelet.

Undervisningsområdet omfattar de grundläggande färdigheter som eleverna behöver för att kunna samspela och kommunicera med andra människor. Området behandlar dels elevernas sociala förmåga, dels kunskaper som rör kommunikation och språk. Med kommunikation menas här överföring (förmedling) av information mellan människor. Förmedlingen kan ske på många olika sätt alltifrån kommunikation "person till person", som kräver ett mycket aktivt deltagande från båda parter, till mottagande av information som sker via TV, böcker och liknande. Kommunikationen kan ske genom olika former som kroppsspråk, mimik, gester, tecken, bilder, tal eller annat symbolspråk. Flera kommunikationsformer kan användas parallellt, som t. ex. att använda bilder och tecken som stöd, att rita, skriva och läsa. Elever som använder annat språk än svenska som vardagligt språk i hemmet kan få stimulans att utveckla även detta liksom att lära svenska som andraspråk.

Mål att sträva mot

Skolan skall i sin undervisning inom undervisningsområdet *kommunikation* sträva efter att eleven

- utvecklar förmågan att samspela med andra,
- utvecklar lyhördhet för andra människor och förmåga att utveckla och upprätthålla kamratrelationer,
- uppfattar olika sociala relationer och roller som utvecklas i samvaro med olika grupper samt agerar utifrån detta,
- tillägnar sig en eller flera kommunikationsformer och lär sej kommunicera allsidigt,
- använder kommunikationen för att öka sin kunskap, att agera självständigt, samarbeta och delta i olika sociala sammanhang.

Undervisningsområdets uppbyggnad och karaktär

Utvecklingen av samspels- och kommunikationsfärdigheter är i stor utsträckning beroende av elevens tolkning och förståelse av sinnesupplevelser och av miljöns utformning. Alla människor har förmåga att på något sätt samspela och kommunicera med sin omgivning. Om elever inte använder sig av denna förmåga kan orsaken snarast vara brister i miljön.

Elevernas kommunikationsförmåga är mycket varierande när de börjar träningskolan. En del elever behöver stimulans att utveckla grundläggande kommunikationsfärdigheter. Andra har någon form av språk och förmåga att använda detta i olika situationer. Alla elever måste få känna att deras kommunikationssätt och kommunikationsfärdigheter har ett värde och få många möjligheter att använda sin kommunikationsförmåga för att gå vidare utifrån sin språkliga nivå. Omgivningen måste vara lyhörd för alla de uttrycks- och samspelsförsök som eleverna ger prov på. Kommunikationen kan ibland bestå av svårtolkade eller enbart antydda signaler. Dessa skall mottas och tolkas samt besvaras utifrån varje elevs utvecklingsnivå. Betydelsefullt är att eleverna får ett direkt gensvar och samtidigt får både tid och möjlighet att uppfatta och reagera på kommunikationen och på det som händer i omgivningen.

Undervisningsområdet är indelat i fyra delområden och dessa är *socialt samspel, kommunikationsfärdigheter, språkförståelse och kommunikationsformer*.

Det sociala samspelet rör olika aspekter av elevernas sociala samspel som att förstå sin egen roll i samspelet och att uppmärksamma andras uttryck och vilja samt besvara andras initiativ är av betydelse, liksom att tillföra egna idéer som vidareutvecklar och förlänger samspelet. Grunden är att förstå andras beteenden, känslor och svarsreaktioner samt att på ett naturligt sätt kunna visa och uttrycka sina känslor. Samspelet innebär även att sätta in sig själv i ett socialt sammanhang och kunna avpassa samspelet, till olika människor och efter olika förutsättningar. Därför bör undervisningen ge eleverna stöd i att uppmärksamma varandra och ge dem möjlighet att fungera tillsammans i skolarbetet och i vänskapsrelationer. Samspelet är nödvändigt för att leka, samarbeta och ta kontakt med varandra inom gruppen eller med andra inom skolan. En utvecklad kommunikation innebär att samspela med kända såväl som okända människor i olika miljöer och situationer.

Kommunikationsfärdigheter rör elevernas vilja och förmåga att uttrycka sig och göra sig förstådda och att använda kommunikationsförmågan i olika sammanhang. Miljö och arbetssätt skall vara så utformat att behov av att uttrycka en önskan, vilja eller liknande uppstår, att elevernas nyfikenhet väcks och att eleverna upplever ett positivt utbyte av att kommunicera.

Undervisningen skall i första hand ge ökade kommunikationsfärdigheter så att eleverna i så många situationer som möjligt kan uttrycka och förstå sådant som är viktigt och meningsfullt för dem själva. Delområdets sociala

karaktär gör att centrala inslag i undervisningen utgörs av att eleverna aktivt deltar i samtal och diskussioner, gestaltar, berättar och redogör för andra människor samt kommunicerar för att uttrycka känslor, tankar och idéer. Den språkliga miljön i skolan bör utformas så att varje elev har möjlighet att kommunicera med både andra elever och med vuxna.

Språkförståelse rör elevernas förmåga att förstå information från andra. En ökad språkförståelse påverkar elevernas möjligheter att samspela med omgivningen. Med språk avses här alla de kommunikationsformer som används för att överföra information. Språkförståelse är alltså inte begränsad till förståelsen av symboler utan innefattar även förståelse av kommunikationsformer som kroppsspråk, mimik och liknande. Många elever kan ha en väl utvecklad språkförståelse fastän deras språkliga uttrycksmöjligheter är begränsade. Elevernas tolkning av en viss situation kan bygga på symbolspråket i kombination med situation/handling men även enbart på enstaka objekt, signaler eller handlingar i situationen. Alla dessa former av förståelse bör stimuleras men undervisningen skall samtidigt sträva mot en språkförståelse som är allt mer nyanserad och generell och oberoende av konkretisering. När det talade språket kombineras med kroppsspråk, tecken och/eller bildsymboler blir kommunikationen mer förståelig för samtliga elever. För att kunna lära sig kommunicera allsidigt och alltmer nyanserat bör eleverna få möta språket i många skilda former, som t. ex. vardagligt språk, språk i litteratur som sagor och berättelser, språk i massmedia samt kortfattat informationsbärande språk som i reklam, rubriker och instruktioner.

Kommunikationsformer, rör elevernas förmåga att använda olika sätt att kommunicera. Utveckling av flera kommunikativa former ger eleverna möjlighet att uttrycka sig så allsidigt som möjligt och göra det på sitt sätt utifrån sina erfarenheter och förutsättningar. Elever kan göra sitt språk mer förståeligt och användbart genom att använda flera former samtidigt och dessutom påverkas språkutvecklingen positivt.

Därför är det viktigt att stimulera alla kommunikationsformer som eleverna har möjlighet att utveckla, men även lära varje elev att använda någon/några av dessa mer fullständigt. Det är den enskilde elevens förutsättningar som avgör val av kommunikationsform. När elever visar intresse för bokstäver och har nått en utvecklingsnivå där de har möjlighet att förstå bokstavssymboler och att tolka ordens innebörd måste de få pröva att lära sig läsa och skriva.

Mål som eleverna skall ha uppnått i slutet av det nionde skolåret

Socialt samspel

Eleven skall efter sina förutsättningar

- ta kontakt på ett varierat sätt beroende på avsikt, relation och situation,
- anpassa samspelet till olika sociala situationer och relationer,
- samspela under en längre stund med jämnåriga och vuxna i dialog och i större grupp,
- återknyta samspelet när det ofrivilligt avbryts och lösa en konflikt så att samspelet fortsätter,
- avsluta samspel och avvisa kontakt på ett varierat sätt beroende på det sociala sammanhanget.

Kommunikationsfärdigheter

Eleven skall efter sina förutsättningar

- kommunicera för att påverka omgivningen, samt även för att bearbeta erfarenheter,
- rikta uppmärksamhet på något/någon och visa sin avsikt och vilja,
- uttrycka egna känslor, behov, önskningar och sin egen upplevelse av situationen,
- kunna fråga, svara, berätta, beskriva och redogöra,
- uttrycka egna erfarenheter, tidigare händelser och vad som kommer att ske i framtiden,
- använda sig av individuella kommunikationshjälpmedel för att kompensera handikappet,
- kunna använda kommunikationshjälpmedel typ bandspelare, dator och kommunikationskanaler som böcker, radio, TV, tidningar.

Språkförståelse

Eleven skall efter sina förutsättningar

- identifiera känslor och behov i den egna kroppen,
- avläsa känslor hos andra samt kroppsspråk, mimik och naturliga gester,
- urskilja signaler i omgivningen som har betydelse för samspelet,
- tolka konkreta föremål som signaler för bestämda situationer, enstaka tecken, ord, bilder eller andra språkliga symboler,
- uppfatta och tolka en kedja av signaler, språkliga symboler i sekvenser och ett sammanhängande symbolspråk,
- uppfatta språket i vardagssamtal, litteratur och media.

Kommunikationsformer

Eleven skall efter sina förutsättningar

- uttrycka sig genom mimik, naturliga gester, enstaka signalgest, ja- eller nej-signal, enstaka tecken, signalord och bilder,

- använda tecken, tal eller annat symbolspråk,
- avpassa sitt kommunikationssätt och kombinera olika kommunikationsformer,
- välja kommunikationsformer beroende på situationen samt efter innehåll och avsikt,
- kommunicera genom att rita bilder, avläsa symbolbilder, avläsa ord-bilder och skriva/avbilda sitt namn,
- skriva och läsa enstaka ord och enkel text.

MOTORIK

Rörelse och fysisk aktivitet har stor betydelse för psykiskt och fysiskt välbefinnande. Kroppen är individens redskap i utforskandet av omvärlden och det krävs ofta motorisk erfarenhet för att förstå begrepp och företeelser.

Många fritidssysselsättningar består av fysiska aktiviteter och erfarenhet av dessa kan ge eleven en varierad fritid.

Vår kropp är byggd för rörelse. Av betydelse för rörelseförmåga är motorik, styrka och kondition. Undervisningsområdet motorik syftar till att tillvarata och utveckla elevernas rörelseförmåga, medvetenhet om sin kropp samt möjlighet att använda sina rörelser och sin fysiska kapacitet på ett ändamålsenligt sätt.

Mål att sträva mot

Skolan skall i sin undervisning inom undervisningsområdet *motorik* sträva efter att eleven

- utvecklar en positiv inställning till den egna kroppen,
- utvecklar kunskap om den egna kroppen,
- upptäcker och utvecklar sin rörelseförmåga och lust att röra sig,
- stimuleras att i rytm och rörelse ge uttryck för fantasi, känslor och gemenskap,
- behärskar sina rörelser och har ett funktionellt rörelsesätt,
- använder hjälpmedel som ökar rörelsemöjligheterna,
- lär känna olika former av lekar, danser, idrottsaktiviteter och friluftsliv,
- får förståelse för betydelsen av regelbunden fysisk aktivitet för hälsa och välbefinnande,
- utvecklar förmågan att leka och idrotta på egen hand eller tillsammans med kamrater och därigenom få ett aktivt liv.

Undervisningsområdets uppbyggnad och karaktär

Utgångspunkt i undervisningen måste vara varje elevs förmåga att koordinera och använda sin kropp samt förmåga att uppfatta med auditiva, visuella, kinestetiska och taktila sinnen. För många elever med begränsad rörelseförmåga är det viktigt att träna upp muskelstyrkan så att de på bästa sätt kan utnyttja de rörelsemöjligheter de har och de hjälpmedel de använder.

Miljön skall vara utformad så att eleverna får varierande rörelseerfarenheter samt kan använda rörelserna och sin fysiska kapacitet på ett ändamålsenligt sätt.

Undervisningen skall ge eleverna möjlighet att få pröva och lära sig olika lekar, danser och idrottsgrenar.

Undervisningen skall kännetecknas av lek och allsidig rörelse- och färdighetsträning.

Rörelseträningen kan ingå i all undervisning och dessutom kan det behövas speciellt utformad och strukturerad träning i lämplig miljö.

Undervisningsområdet är indelat i de fyra delområdena *kroppsuppfattning*, *rörelsefärdigheter*, *styrka* och *kondition* samt *finmotoriska färdigheter*.

Kroppsuppfattning rör upplevelse och förståelse av den egna kroppens funktion och förmåga samt medvetenhet och kunskap om den egna kroppen. Eleverna skall få möjlighet att utveckla en positiv uppfattning av sin kropp.

De skall få en uppfattning av både sina svaga och starka sidor samt hur kroppen förändras. Kroppsuppfattningen kan i princip utvecklas vid all fysisk aktivitet genom att eleverna lär sig tolka de signaler de får av muskelarbete och rörelse. Av betydelse är också de sinnesintryck som eleverna får i samband med t. ex. smärta, beröring och temperaturskillnader. Inläringen av kroppsuppfattning kan planeras in i såväl omvårdnadssituationer som lek- och undervisningssituationer av alla slag.

Rörelsefärdigheter rör elevernas rörelsesätt, koordination, balans och innebär att eleverna lär sig grovmotoriska rörelser samt uppövar sin förmåga att styra och koordinera kroppen och rörelserna i förhållande till olika upplevelser och situationer. I undervisningen skall eleverna få använda kroppens rörelsemöjligheter och uppöva balans och smidighet i rörelserna. Grundrörelserna skall läras in så att de blir automatiska och kan utföras tillsammans med andra handlingar. Undervisningen skall bidra till att eleverna utifrån sin förmåga utvecklar sin rörlighet för att lättare kunna delta i vardagsaktiviteter och idrott, men även för att fungera bättre i sociala situationer. Utveckling av rörelsefärdigheter kräver speciella förutsättningar och arbetssätt där eleverna får den stimulans som ger grunden för att utveckla färdigheten. Inläringen förstärks om rörelserna används i många olika sammanhang och situationer.

Delområdet *styrka och kondition* rör elevernas förmåga att använda sin fysiska kapacitet och ger eleverna möjlighet att träna styrkan så att de kan använda kroppens alla muskler maximalt. En ökad kondition ger möjlighet att orka med ett aktivt liv vilket även har betydelse för hälsan. Undervisningen skall öka elevernas möjligheter att vara aktiva i skolarbetet och att utifrån sina förutsättningar vara med i lek och aktiviteter med andra barn i skolan och på fritiden. Miljö och arbetssätt bör ge eleverna tid och många tillfällen för att själva utföra praktiska handgrepp, förflyttningar och andra rörelser som stärker muskler och där de undan för undan kan

öka sina ansträngningar. Konditionstränande aktiviteter varierar beroende på intresse och funktionshindrets art.

Finmotoriska färdigheter rör ansiktets, händernas och fötternas motorik och koordination av rörelser.

Genom ökade finmotoriska färdigheter får eleverna bättre möjligheter att med hjälp av rörelser påverka sin omgivning. Den grovmotoriska och den finmotoriska utvecklingen samverkar. Ju mer stabiliserade de stora rörelserna är desto större möjlighet att utveckla de finmotoriska färdigheterna.

Att eleverna utvecklar en avspänd mimik och en uppfattning om rörelseförmågan i ansiktet har betydelse för kommunikation och underlättar det sociala samspelet. Undervisningen skall uppöva elevernas förmåga att använda sina händer till att undersöka och uppleva omvärlden samt att arbeta praktiskt och använda material, redskap och hjälpmedel. Fotens rörlighet och stabilitet inverkar på hela kroppens rörelseförmåga och balans.

9

Mål som eleven skall ha uppnått i slutet av det nionde skolåret

Kroppsuppfattning

Eleven skall efter sina förutsättningar

- känna igen kroppens signaler samt uppfatta kroppen som sin egen skild från omgivningen,
- ha en positiv inställning till den egna kroppen,
- uppfatta kroppsdelarnas olika rörelser, kroppens läge och lägesförändringar,
- ha kunskap om kroppens olika delar, deras förhållande till varandra samt rörelsernas räckvidd och kroppens omfång,
- känna till kroppsdelars funktion, sin egen könstillhörighet och den egna kroppens utveckling.

Rörelsefärdigheter

Eleven skall efter sina förutsättningar

- ha ett lustfyllt förhållande till rörelse,
- utveckla huvud- och kroppskontroll liggande, sittande och stående,
- hålla balans och kroppskontroll i rörelse,
- avväga rörelsernas omfång och hastighet, att skifta rörelse och riktning samt utveckla ett rytmiskt rörelsesätt,
- vända sig, krypa, gå, springa och hoppa samt att utföra sammansatta och kombinerade rörelser,
- utföra rörelser som krävs för praktiskt arbete,
- delta i lek och bollspel, enkla danser och rörelseuppgifter till musik samt i idrotts och friluftaktiviteter.

Styrka och kondition

Eleven skall efter sina förutsättningar

- utnyttja sin muskelkraft och avväga den kraft som behövs,
- utveckla sin muskelkraft för att kunna hantera eventuella personliga hjälpmedel,
- träna upp sin kondition och uthållighet,
- uppfatta samband mellan motion och välbefinnande.

Finmotoriska färdigheter

Eleven skall efter sina förutsättningar

- fixera och följa rörelser med blicken, blunda samt att frikoppla ögonrörelserna från huvudvridning,
- suga, tugga, svälja och styra läpparnas rörelser samt att behärska talorganen,
- gripa och släppa, föra händerna mot varandra och mot föremål, kasta och fånga,
- koordinera handens och fingrarnas rörelser,
- anpassa grepp och muskelkraft på ett ändamålsenligt sätt,
- böja, rulla och rikta fotens rörelser,
- samordna fötternas och benens rörelser.

VARDAGSAKTIVITETER

Området vardagsaktiviteter skall ge praktiska och teoretiska kunskaper av betydelse för att aktivt kunna delta i vardagslivet. I området ingår även kunskaper om människan, naturen, miljön och samhället.

Undervisningen skall utgå från elevernas behov och intressen och ge dem möjlighet att utifrån egna idéer ta initiativ, planera och fullfölja en uppgift. Därigenom blir verksamheten meningsfull för eleverna och ökar deras möjligheter till att även i aktiviteter och miljöer utanför skolan ta initiativ och agera självständigt.

Eleverna bör få många tillfällen att använda sina färdigheter i konkreta situationer där de tydligt kan se resultat och sammanhang. Praktiska uppgifter i och utanför skolan, studiebesök och fältstudier ingår i området. Aktiviteterna ger eleverna naturliga tillfällen att samarbeta i par och i grupp mot ett gemensamt mål och att kunna stödja och hjälpa varandra.

Mål att sträva mot

Skolan skall i sin undervisning inom undervisningsområdet *vardagsaktiviteter* sträva efter att eleven

- medverkar i vardagliga situationer som ökar medvetenheten om omvärlden,
- självständigt utför det som rör den egna personen,
- kan delta i socialt sammanhang och varierar sitt agerande i olika miljöer,
- hanterar vardagliga föremål och material på ett funktionellt sätt,
- hanterar olika arbetsredskap, använder hjälpmedel och utför praktiska moment på ett ändamålsenligt sätt,
- har förståelse för sin livssituation och hur funktionshinder påverkar den,
- har en orientering om samhälleliga och grundläggande mänskliga rättigheter och skyldigheter,
- förstår sambanden mellan mat, hälsa, hygien och miljö,
- får en uppfattning om den egna hembygden, dess natur, historia, kultur och traditioner,
- får förståelse för olika människors skilda livssituation och en känedom om förhållanden i olika länder och världsdelar.

Undervisningsområdets uppbyggnad och karaktär

Att kunna medverka i vardagliga situationer ökar medvetenheten om omvärlden och känslan av att vara delaktig i vad som sker. Möjligheten till personlig integritet ökar när eleverna kan medverka i eller självständigt kan utföra färdigheter som rör den egna personen och närmiljön.

Färdigheter som ofta behövs och som underlättar för eleverna att fungera i vardagslivet skall läras in så att eleverna får fasta handlingsmönster.

Undervisningsområdet innehåller de fyra delområdena *grundläggande färdigheter, vardagsmiljö, närmiljö och samhälle* och *omvärldskunskap*.

Delområdet *grundläggande färdigheter* behandlar dagliga aktiviteter i samband med mat, hygien och klädsel.

Måltiderna är ett viktigt inslag i skoldagen och måste få vara en trivsamt och avkopplande stund och en inläringssituation, där eleverna kan fungera så självständigt som möjligt.

Varje skoldag innehåller en mångfald situationer t. ex. raster, idrott och bad där det ges självklara tillfällen till inläring av dessa färdigheter vilka är betydelsefulla för elevernas kontakt med samhället och i det sociala livet. Miljö och undervisning ska vara sådan att elevens integritet bevaras och att eleverna känner sig respekterade.

Delområdet *vardagsmiljö* rör aktiviteter som skall befrämja kunskaper av betydelse för att fungera självständigt inom klassrum, slöjdsal och andra skollokaler samt på skolgården.

Undervisningen skall ge eleverna möjlighet att upptäcka och förstå vad material och redskap i vardagsmiljö används till och hur de används i rätt sammanhang och på lämpligaste sätt.

Undervisningen skall även innehålla praktiska arbetsuppgifter där eleverna får tillfälle att tillämpa olika arbetsmetoder och utveckla sitt arbetssätt.

Närmiljö och samhälle rör praktiska och teoretiska kunskaper i anslutning till aktiviteter utanför skolmiljön.

Undervisningen skall ge eleverna möjlighet att i grupp eller självständigt vistas i olika miljöer och utnyttja olika färdmedel samt kunna uträtta ärenden och göra inköp. Att kunna vistas i trafikmiljö och att använda allmänna färdmedel ökar elevernas självständighet och ger många upplevelser som vidgar deras värld. Undervisningen skall även ge eleverna kunskaper om vanliga institutioner som finns i samhället. Mycket av inläringen kan ske i samband med aktiviteter utanför skolmiljön. Utformningen av undervisningen skall ske i nära samverkan med föräldrarna och vara inriktad på elevernas nuposition men även på deras tänkbara situation längre framåt i tiden.

Omvärldskunskapen som behandlar och skall öka elevernas möjlighet att se sig själva i relation till omvärlden samt ge dem en ökad förståelse för sin livssituation. I samband med undervisningen om människan bör elevernas

behov av att bearbeta sina egna livsfrågor tillgodoses. Undervisningen skall även bidra till en förståelse för olika människors skilda livssituationer och en kännedom om förhållanden i olika länder och världsdelar. I omvärldskunskap ingår även natur och miljö som skall ge eleverna en grund för förståelse och respekt för det levande samt en medvetenhet om samspelet mellan människa, natur och miljö.

Undervisningen bör bygga på direkta upplevelser och på det som är aktuellt i elevernas konkreta situation samt utgå från elevernas egna erfarenheter och referensramar.

Mål som eleven skall ha uppnått i slutet av nionde skolåret

Grundläggande färdigheter

Eleven skall efter sina förutsättningar

- medverka vid måltider, hantera glas och bestick och ta för sig av mat och dryck,
- agera självständigt i olika matsituationer,
- sköta sin personliga hygien av och på sig och avgöra när kläder är smutsiga,
- variera sin klädsel efter situationer, äderlek,
- grovt kunna skilja på vad som är nyttigt eller onyttigt att äta,
- i stort veta hur man lever för att undvika sjukdomar.

Vardagsmiljö

Eleven skall efter sina förutsättningar

- välja redskap och material och använda dem funktionellt i en aktivitet,
- plocka fram och undan material och redskap,
- hålla rätt på egna tillhörigheter,
- kunna duka, diska, laga någon enklare maträtt, och tvätta något klädesplagg,
- känna till olika miljöer inom skolan, veta vilka aktiviteter rummen är avsedda för,
- följa enkla arbetsinstruktioner och använda rätt handgrepp och arbetsställning,
- förstå hur man agerar och hanterar material, redskap och maskiner i respektive rum,
- känna till några vanliga olycksrisker.

Närmiljö och samhälle

Eleven skall efter sina förutsättningar

- delta i promenad eller resa och agera som gångtrafikanter och passagerare,
- kunna använda olika färdmedel,

- agera i butiker och varuhus, känna igen varor och göra inköp,
- använda sig av samhällsservice och fritidslokaler, besöka nöjeslokaler samt agera i skilda miljöer,
- känna till polis, brandkår, sjukhus, post och bank, gudstjänstlokaler samt veta något om arbetsplatser,
- ha kunskap om trafiksignaler, skyltar och enkla trafikregler,
- vara medveten om hur eget agerande och handlande kan påverka trivsel och närmiljö,
- känna till något om demokrati och kunna delta i gemensamma beslut i skolan.

Omvärldskunskap

Eleven skall efter sina förutsättningar

- känna till familj och släktförhållanden, sin egen historia, vad som hänt där man bor,
- känna till berättelser från förr, traditioner och högtider,
- ha kännedom om några olika naturtyper,
- känna till hur man uppträder i naturen,
- känna till något om hur årstiderna påverkar djuren och växterna i samband med att väderleken förändras,
- känna igen och kunna beskriva några djur och växter som förekommer i vår närmiljö,
- känna till något om sin hemort och Sverige,
- känna till orter man själv eller någon annan besökt samt orter där något aktuellt hänt,
- ha elementär kunskap om människans fortplantning, födelse, åldrande och död.

VERKLIGHETSUPPFATTNING

Alla människor har behov av att få en viss överblick över sin omgivning och tillvaro. Det är även i det konkreta samspelet med omvärlden som de kunskaper utvecklas som vi människor använder i alla våra aktiviteter.

Undervisningsområdet omfattar grundläggande teoretiska och praktiska kunskaper av betydelse för att förstå begrepp och företeelser och för att kunna hantera omvärlden.

Utvecklingen av dessa färdigheter är beroende av elevens erfarenheter och miljöns utformning samt elevens utvecklingsnivå. Skolarbetet måste utformas så att eleverna stimuleras att nyfiket och engagerat, både på egen hand och i samspel med andra, utforska omvärlden.

Mål att sträva mot

Skolan skall i sin undervisning inom undervisningsområdet *verklighetsuppfattning* sträva efter att eleven

- på egen hand och i samspel med andra utforskar omgivningen,
- strukturerar sina upplevelser vad gäller tid, rum, kvalitet, kvantitet och orsaksförhållanden,
- har ökade förutsättningar för ett självständigt handlande,
- har ändamålsenliga och varierade kunskaper om omgivningen utifrån egna erfarenheter.

Undervisningsområdets uppbyggnad och karaktär

Undervisningen skall grunda sig på de erfarenheter som eleverna får genom upplevelser, egen aktivitet och eget praktiskt arbete. De skall få många möjligheter att uppleva, hantera och jämföra föremål och material i praktiska och för eleverna meningsfulla sammanhang. Med dessa erfarenheter som grund kan undervisningen vidareutveckla kunskap och förståelse genom saker, bilder, modeller och annat material som beskriver verkligheten. Undervisningsområdet är indelat i fem delområden.

Rumsuppfattning rör förståelse av platser, lägen och riktningar och innebär kunskaper om rumsliga relationer och begrepp. Undervisningen måste utgå från elevernas förmåga att uppfatta lägesrelationer och avstånd.

Undervisningen måste ge eleverna många möjligheter att röra sig för att genom egen aktivitet uppleva rumsliga företeelser. Elevernas möjligheter att med alla sina sinnen utforska den dagliga miljön gör att de kan utvidga sin värld mer och mer. Det är framför allt motorisk aktivitet, den egna

kroppens lägesförändringar och egen rörelse i förhållande till objekt, rum och platser som ger rumsupplevelser.

För att kunna agera så självständigt som möjligt måste eleverna få möjligheter att känna igen sig och att lära sig hitta. Den fysiska miljön bör struktureras efter elevernas behov. Lokaler och inredning bör vara utformade så att eleverna lätt kan söka karaktäristiska kännetecken att ha som hjälp för att orientera sig och uppfatta skillnader mellan olika lokaler.

Tidsuppfattning rör förståelse om när något inträffar, hur länge det varar, kunskap om tid och tidsbegrepp. Tidsuppfattning byggs upp genom att eleverna förstår att något skall hända och känner förväntan inför det. Inläringen måste utgå från elevernas förmåga att känna igen sig och minnas samt förmågan att uppleva rytm, ordningsföljd och varaktighet.

Undervisningen skall innehålla någon form av återkommande struktur som gör att eleverna kan uppfatta situationer och sina egna handlingar i ett tidsperspektiv. Eleverna måste få göra samma saker upprepade gånger och skolarbetet måste bygga på bestämda rutiner samt tydliga dags- och veckoschema.

Kvalitetsuppfattning rör förståelsen av likheter, olikheter, egenskaper och det innebär att ha kunskap om egenskaper hos objekt och företeelser. Utgångspunkt för undervisningen skall vara elevernas förmåga att upptäcka egenskaper, se likheter och olikheter samt klassificera.

I undervisningen skall eleverna få tid och möjlighet att på många sätt uppleva, hantera och jämföra olika material och företeelser. Att få gripa, suga på, släppa, banka med, tappa och kasta saker ger information om objektens egenskaper. De skall även få arbeta med material mer målinriktat i praktiska situationer som kräver förmåga att skilja på olika egenskaper. Eleverna skall få möjlighet att definiera och benämna objekten utifrån vad man gör med dem, benämna dem utifrån användning och kunna indela i olika kvalitativa grupper. Undervisningen skall hjälpa eleverna att först upptäcka de kvalitativa egenskaperna i vardagsnära saker som de är vana att handskas med, för att sedan få ökad erfarenhet av objekt och kvalitet. Inläringen bör centreras kring de företeelser som har direkt användbarhet för eleverna.

Kvantitetsuppfattning rör förståelse av storlek, mängder, antal samt begrepp som anger kvantitet. Utgångspunkt för undervisningen måste vara elevernas förmåga att uppfatta hur olika saker förhåller sig, dels till den egna kroppen dels till varandra med avseende på kvantitet. Undervisningen skall ge eleverna en grund för att kunna hantera kvantitet i praktiska sammanhang t. ex. duka fram en tallrik till varje stol.

I många undervisningssituationer finns tillfällen att jämföra hur olika kvantiteter förhåller sig till varandra samt att väga, mäta, räkna m. m. för att få konkreta erfarenheter av kvantitet. I undervisningen bör man utifrån elevernas behov och intressen ta till vara dessa tillfällen så att färdigheterna lärs in i meningsfulla sammanhang.

För de elever som har nått den utvecklingsnivå i tänkandet som ger möjlighet till antalsuppfattning bör undervisningen omfatta inläring i både praktiskt och teoretiskt användande av siffror och antal.

Orsaksuppfattning rör förståelse för orsak och verkan, att ha kunskap om vad egna och andras handlingar leder till och varför olika händelser inträffar.

Undervisningen skall utgå dels från elevernas medvetenhet om sin egen aktivitet, dels från deras förmåga att hantera och förstå samband mellan orsak och verkan.

I undervisningssituationerna skall eleverna få många möjligheter att agera och experimentera. Även en liten aktivitet måste ge något resultat för att ge ökad förståelse och inspiration till fortsatt handlande. Egen aktivitet ger eleverna erfarenhet av många skilda handlingar och händelser där orsakssambanden bekräftas och görs tydliga.

Det är viktigt att miljön är utformad så att den ger alla elever möjlighet att pröva och få bekräftelse på olika handlingar. Att följa hela handlingsförlopp, kedjor av handlingar och tillverkningsprocesser i deras rätta sammanhang. Rutiner befäster handlingsmönster och orsakskedjor.

Mål som eleven skall ha uppnått i slutet av det nionde skolåret

Rumsuppfattning

Eleven skall efter sina förutsättningar

- genom rörelse få kunskap om olika läges-, riktning- och avstånds-begrepp såsom därborta, här, till, inuti och utanpå,
- lokalisera upplevelser från den egna kroppen, egen aktivitet och miljö,
- förstå och använda läges-, riktning- och avstånds-begrepp,
- särskilja de rum och miljöer där man vistas dagligen,
- hitta ett objekt i ett rum,
- kunna hitta i skolbyggnadens olika rum och närmaste omgivning,
- med stöd av riktmärken hitta mellan närliggande platser,
- känna igen och beskriva grundläggande egenskaper hos enkla geometriska figurer och mönster.

Tidsuppfattning

Eleven skall efter sina förutsättningar

- förvänta sig vad som kommer att hända,
- känna till ordningsföljd i vardagssituation,
- ordna dagens händelser i tidsföljd,
- ordna veckans händelser i tidsföljd,
- känna till att klockan har med tid att göra,

- uppfatta och uttrycka nutid, dåtid och framtid,
- förstå företeelser som att vänta och skynda,
- förstå och använda tidsbegrepp som timmar, dagar, veckor och månader.

Kvalitetsuppfattning

Eleven skall efter sina förutsättningar

- urskilja det föremål han eller hon helst vill ha,
- särskilja funktionella och fysiska egenskaper hos föremål,
- använda rätt föremål i rätt situation,
- kunna ordna i grupper och bilda begrepp,
- urskilja mer övergripande och specifika egenskaper.

Kvantitetsuppfattning

Eleven skall efter sina förutsättningar

- få erfarenhet av storlek, tyngd och mängd,
- skilja på små och stora kvantiteter,
- jämföra olika kvantiteter,
- känna igen siffror och veta att de har med kvantitet att göra,
- ha en elementär taluppfattning och kunna räkna 5–7 synliga objekt,
- kunna ordna tre synliga objekt i storleksordning,
- skilja på olika pengars valörer.

Orsaksuppfattning

Eleven skall efter sina förutsättningar

- uppfatta att egna handlingar kan påverka att något händer,
- uppfatta att andras handlingar kan påverka att något händer,
- upptäcka att det är möjligt att undersöka och hitta förklaringar på vad som sker,
- förstå enkla orsakskedjor,
- förstå att en händelse kan ha flera orsaker och få olika konsekvenser,
- uppfatta att orsak och verkan kan vara skilda i tid och rum.

KURSPLANER FÖR GRUNDSÄRSKOLAN

Elever med lindrigt begåvningshandikapp går i regel i grundsärskola. De har bland annat begränsningar i sin abstraktionsförmåga samt svårigheter att se samband i skeenden. Förmågan att hålla kvar saker i minnet kan också vara nedsatt. Undervisningen måste därför vara konkret och åskådlig så att man låter eleverna uppleva händelser och begrepp med sina sinnen. Eleven måste också ges många tillfällen till att öva och praktisera sina vunna kunskaper.

Genom ett aktivt arbetssätt kan eleverna skaffa sig en mångfald av erfarenheter som hjälper dem att förstå och ge omvärlden struktur. När undervisningen utgår ifrån ett helhetsperspektiv, kommer ämnena att komplettera varandra. I de praktiska och estetiska ämnena får eleven tillfälle att använda sina kunskaper från de övriga ämnena. De estetiska ämnena har därför stort utrymme i grundsärskolan. Också den teoretiska undervisningen kan utgå ifrån konkreta upplevelser.

Kursplanerna för grundsärskolan är utformade enligt samma modell som kursplanerna för grundskolan. De är fastställda av Skolverket och publicerade i SKOLFS 1994:56 och SKOLFS 1995:59.

Studieomdöme och betyg

Eleverna skall efter avslutad skolgång i grundsärskolan få ett intyg. Intyget kan på begäran av vårdnadshavaren kompletteras med ett allmänt studieomdöme. Om en elev eller vårdnadshavare begär det kan eleven få betyg.

I de fall slutbetyg ges skall betyget sättas i relation till den kravnivå som anges i kursplanen för respektive ämne. Några nationella betygs-kriterier kommer inte att utarbetas. Betyg m.m. behandlas i kapitel 7 i särskoleförordningen.

BILD

Bilder har framställts och införlivats med människans begreppsvärld genom hela hennes kända historia. Vår egen tid präglas i hög grad av bilder och bildmedier. Vi möter i olika sammanhang bilder som berör och påverkar oss, medvetet och omedvetet. Bilden fungerar både som ett eget språk och i samverkan med tal, ljud och text. Den har betydelse för vår förmåga att förstå, uppleva och beskriva omvärlden. Den har en framskjuten plats i massmedierna, i kommersiella sammanhang och den spelar en viktig roll i opinionsbildningen. Bild och bildkonst ger tillfällen till tankar kring andra människors sätt att tänka och uppleva olika tider och kulturer och är en viktig del av det kulturarv skolan skall förmedla.

Undervisningen skall stärka elevernas lust att arbeta med bilder. Den skall möta deras behov att uttrycka åsikter, känslor och erfarenheter i ett bildspråk och utveckla deras känsla för bildens uttryckssätt. Bildundervisningen skall också ge förutsättningar att ta del av samhällets konstutbud.

Mötet med bildkonsten stimulerar tanken, fantasin och lusten att själv skapa. Bild som begrepp för vanligtvis tankarna till den tvådimensionella bilden som vi möter den i konstbilder, foto, reklam etc. Men bild innefattar också rörliga bilder i film, television och på video, datorgenererade bilder, tredimensionell bild, skulptur och modellering.

Mål att sträva mot

Skolan skall i sin undervisning i *bild*, sträva efter att eleven

- upplever det egna skapandets glädje,
- upplever värdet i att betrakta olika bilder och former,
- utvecklar sin förmåga att själv framställa bilder och former med hjälp av olika metoder och olika tekniska hjälpmedel,
- utvecklar sin förmåga att använda och samtala om bilder,
- får erfarenhet av bildens och formens roll och användbarhet i skilda sammanhang,
- får kännedom om konsten i närmiljön,
- får en kulturhistorisk allmänbildning,
- får kunskap om dagens yrken inom bildkonsten.

Ämnets uppbyggnad och karaktär

Ämnet bild skall behandla olika typer av bilder och deras betydelse i olika sammanhang samt olika riktningar inom konsten. Centrala begrepp i ämnet är bildframställningen, bildbetraktande och bildtolkning.

Bild skall ge möjligheter att experimentera med färger, olika material och framställningssätt. I ämnet ingår även att använda bilder i olika sammanhang och i kombination med andra uttryckssätt. I bildundervisningen utvecklas förmågan att se och förstå verkligheten.

Elevernas egna och av andra framställda bilder utgör underlag för bildbetraktande och diskussion kring bilders olika budskap, användningsområden, stilarter och liknande.

Mål som eleverna skall ha uppnått i slutet av det femte skolåret

Eleven skall efter sina förutsättningar

- ha utvecklat sin fantasi och kreativa förmåga,
- kunna framställa bilder med hjälp av olika redskap och enklare tekniker,
- kunna betrakta bilder och former och välja utifrån egen smak,
- kunna tolka enklare bilder och former samt berätta om dem.

Mål som eleverna skall ha uppnått i slutet av det nionde skolåret

Eleven skall efter sina förutsättningar

- ha utvecklat sin förmåga att framställa egna bilder och former med hjälp av olika redskap och enklare tekniker, kunna använda egna och andras bilder för att berätta, beskriva eller förklara,
- kunna betrakta egna och andras bilder och formulera egna tankar och känslor inför dem,
- kunna betrakta bilder och skulpturer från några olika konstriktningar och kulturer och berätta vad hon/han tycker skiljer dem åt,
- kunna tolka bilder i olika sammanhang och använda sig av bilderna på en tidningssida för att underlätta läsningen,
- känna igen några betydande konstverk,
- känna till några yrken inom bildkonsten.

ENGELSKA

Det engelska språket och inslag från engelskspråkig kultur utgör ett alltmer dominerande inslag i det svenska samhället. Detta gäller inte minst ungdomskulturen.

Engelska ord och uttryck liksom försvenskade sådana möter eleverna dagligen i svenskt talspråk, tidningar, reklam, TV-serier, musik m. m. Engelskspråkig och då framförallt amerikansk kultur påverkar det svenska samhället på olika områden och därigenom den vardag eleverna möter, t. ex. jeans och hamburgerrestauranger.

Ämnet engelska skall ge kunskaper av betydelse för att förstå den engelska och de inslag från engelskspråkig kultur som förekommer i det svenska samhället.

Mål att sträva mot

Skolan skall i sin undervisning i *engelska* sträva efter att eleven

- vill och vågar använda engelska ord och uttryck,
- utökar sitt engelska ordförråd och utvecklar sin förmåga att förstå och använda enklare engelska uttryck i tal och skrift,
- förstår något av den engelska som förekommer i det svenska samhället och då framförallt i ungdomskulturen och i ungdomars talspråk,
- får någon kännedom om samhällsförhållanden och kulturliv i engelskspråkiga länder,
- utvecklar sin förmåga att använda enklare ordböcker,
- får kunskap om att engelska är ett världsspråk.

Ämnets uppbyggnad och karaktär

Ämnet skall ha sin utgångspunkt i den engelska och den engelskspråkiga kultur eleverna möter i sin vardag. Syftet med undervisningen är att ge elementära kunskaper i det engelska språket och stimulera elevernas vilja att lära mer.

Mål som eleverna skall ha uppnått i slutet av det femte skolåret

Eleven skall efter sina förutsättningar

- kunna använda några enkla engelska ord.

Mål som eleverna skall ha uppnått i slutet av det nionde skolåret

Eleven skall efter sina förutsättningar

- kunna förstå och använda enklare engelska ord och uttryck i tal och skrift,
- känna till innehållet i något av den engelskspråkiga musik eleven tycker om att lyssna till.

HEMKUNSKAP

Ämnet hemkunskap ger praktiska och teoretiska kunskaper av betydelse för livskvalitén och för ett eget boende. Det utvecklar elevernas förmåga att lösa praktiska problem samt grundlägger en vana att tänka över vilka konsekvenser våra vardagliga handlingar får för hälsa, ekonomi och miljö. Det innebär att eleverna får kunskap om att välja, köpa och laga mat, att sköta tvätt och vårda bostaden för att kunna ta ett personligt ansvar för sitt vardagsliv. Hemkunskapen medverkar också till att eleverna blir medvetna konsumenter och ger både pojkar och flickor erfarenheter av det praktiska arbetet i hushållet. Eleverna samarbetar och fördelar olika arbetsuppgifter i naturliga situationer av de slag de kommer att möta senare i livet. Ämnet verkar för ett hälsosamt och miljövänligt sätt att leva och för jämställdhet mellan könen i det praktiska hushållsarbetet.

Mål att sträva mot

Skolan skall i sin undervisning i *hemkunskap* sträva efter att eleven

- förstår sambandet mellan livsstil, mat, hälsa, hygien och miljö,
- får kunskap om det egna landets mattraditioner,
- klarar av att planera, inhandla råvaror till, tillaga och servera måltider och därvid ta hänsyn till näringsinnehåll, kvalitet, smak och pris,
- har kännedom om ett hushålls utgifter och får erfarenhet av hur man utifrån egna ekonomiska resurser beräknar och fördelar utgifter,
- får kunskaper om att planera för eget boende,
- lär sig planera sin ekonomi och får kännedom om olika betalningssätt,
- lär sig välja och köpa kläder utifrån behov och därvid ta hänsyn till kvalitet och pris, samt att sköta och vårda kläder,
- lär sig vårda och ta ansvar för sin egen bostad och för den gemensamma närmiljön,
- lär sig att inta en kritisk inställning till reklam och kan utnyttja sig av konsumentinformation,
- frigör sig från traditionella uppfattningar om kvinnors och mäns uppgifter i hem och hushåll.

Ämnets uppbyggnad och karaktär

Hemkunskapens övergripande mål är hälsa och resurshushållning. Hälsa innebär enligt WHO: s definition "högsta möjliga välbefinnande för den enskilda individen, fysiskt, psykiskt och socialt". Begreppet hälsa inom hemkunskapen står för att eleven får förutsättningar för att må bra och

fungera väl i sin närmiljö. Resurshushållning avser hushållning med såväl mänskliga och materiella resurser som naturresurser. Hemkunskapen anlägger en helhetssyn på konsumentens och hushållets ansvar för miljön.

Att använda olika sinnen, att se, känna, lukta och smaka, är väsentliga inslag i ämnet hemkunskap. Historisk anknytning ger perspektiv på hushållens traditioner och på förändringen i mat- och boendekultur. Undervisningen tar upp våra mattraditioner och visar på förändringar i vår mat- och boendekultur genom tiderna.

Mat

Kunskapsområdet omfattar mat och matvanor, samvaro och vardagsetetik, både som viktiga delar av vårt kulturarv och faktorer som påverkar hälsa, arbetsförmåga, ekonomi, gemenskap och trivsel. Genom att jämföra vårt lands matkultur med andra länders kan förståelsen över kulturgränserna ökas.

Boende

Kunskapsområdet behandlar hemmets skötsel och utrustning, samt kläder och klädvård. Detta omfattar ekonomiska, praktiska, miljömässiga och estetiska aspekter på kläder och på bostadens planering och utrustning, samt praktiska kunskaper om klädvård, rengöring och teknisk utrustning. Bostaden ur hälsoperspektiv behandlas, liksom de olycksfallsrisker som förekommer i hemmet. I undervisningen tas också upp de faktorer i hemmiljön som utgör risk för allergi och överkänslighetsbesvär.

Konsumentekonomi

Kunskapsområdet behandlar aspekter på mathållning och boende, ur miljömässiga och estetiska perspektiv, med hänsyn till egna ekonomiska resurser. Området omfattar praktiska kunskaper om hushållsekonomi, olika slags inköps- och betalningsformer, reklam och konsumentinformation.

Mål som eleverna skall ha uppnått i slutet av det femte skolåret

Eleven skall efter sina förutsättningar

- grovt kunna skilja på vad som är nyttigt eller onyttigt att äta,
- själv eller i samarbete kunna ordna mellanmål till kamraterna,
- kunna välja bland och använda de vanligaste redskapen för matberedning, tillagning och rengöring,
- kunna följa enkla illustrerade anvisningar,
- kunna avgöra när kläder, handdukar och dylikt är smutsiga,
- kunna stryka enklare saker som små dukar och liknande,

- kunna skilja på olika mynt och sedlar, samt veta vilka som är mest värda,
- känna till några vanliga olycksrisker i hemmet.

Mål som eleverna skall ha uppnått i slutet av det nionde skolåret

Eleven skall utifrån sina förutsättningar

- veta vad som ingår i en väl sammansatt måltid och kunna laga enklare maträtter samt utföra enkel bakning,
- kunna läsa enkla recept och bruksanvisningar, beräkna kostnader och ta del av enklare konsumentinformation,
- känna till att olika matvaror har olika näringsvärden samt att vår hälsa delvis är beroende av vad vi äter,
- utifrån en enkel matsedel kunna göra upp en inköpslista att handla efter,
- känna till begreppen dyrt och billigt samt förstå deras innebörd,
- känna till innebörden av begreppet spara ur såväl ekonomiskt som miljöperspektiv,
- veta hur man förvarar livsmedel och behärska hushållets vanligaste tekniska hjälpmedel,
- kunna sortera avfall och kunna något om kompostering och återvinning,
- kunna enklare klädvård,
- kunna rengöra och vårda bostaden,
- kunna ta del av enklare konsumentinformation och kritiskt bemöta reklam,
- ha kännedom om hur de vanligaste olycksfallen i hemmet kan förebyggas.

HEMSPRÅK

Modersmålet är av grundläggande betydelse för individens språk-, personlighets- och tankeutveckling. Det är ett medel för kommunikation, för att utveckla människans identitet och hennes förmåga att inhämta kunskaper, men det är också nyckeln till vårt kulturella arv.

Undervisningen i ämnet syftar till att elever med annat modersmål än svenska skall få möjlighet att utveckla sin förmåga att kommunicera muntligt och skriftligt på sitt modersmål. Ämnet skall medverka till att eleverna skall kunna utveckla och befästa sitt språk och kunna upprätthålla sina kontakter med föräldrar och släktingar i hemlandet.

Undervisningen skall bidra till att samhörigheten mellan två eller flera kulturer och språk blir en berikande erfarenhet. Det är en viktig uppgift för skolan att skapa goda möjligheter för detta möte och att därigenom stödja eleverna i deras identitetsutveckling.

Tillämpningen av kursplanen skall vara flexibel och kunna anpassas till enskilda elevers förutsättningar och till olika elevgruppers språkförhållanden.

Mål att sträva mot

Skolan skall i sin undervisning i hemspråk sträva efter att eleven

- utvecklar sin förmåga att förstå och uttrycka sig muntligt och skriftligt,
- skaffar sig ett ord- och begreppsförråd inom olika ämnesområden,
- med behållning kan läsa och förstå enkla texter av olika slag,
- vänjer sig vid att utnyttja ett biblioteks möjligheter att ta fram litteratur, tidskrifter, tidningar och talböcker på hemspråket och med anknytning till ursprungslandet,
- lär känna delar av hemlandets litteratur och får förståelse för sitt kulturarv,
- tillägnar sig kunskaper om hemlandets betydelsefulla historiska händelser, traditioner och samhällsliv samt kan jämföra med svenska förhållanden,
- känna till något om den egna kulturens normer och värderingar,
- får en stärkt självkänsla och identitet och dubbel kulturtillhörighet.

Ämnets uppbyggnad och karaktär

Olika typer av litteratur och samtal kring elevernas egna erfarenheter och delaktighet i två kulturer skall vara basen för det språkutvecklande arbetet i ämnet. Språkutveckling innebär att eleverna med hjälp av språket kan uttrycka en allt komplexare förståelse, att de blir säkrare i att använda språket uttrycksfullt och tydligt i både tal och skrift och att deras förmåga att förstå och tillgodogöra sig litteratur successivt ökar.

Undervisningen skall inriktas på att eleverna aktivt deltar i samtal och diskussioner, gestaltar, berättar och redogör inför andra människor samt skriver för att uttrycka känslor, tankar och idéer. Utifrån egna erfarenheter bygger de upp kunskap om hur språket fungerar i samspelet mellan människor. Centralt är att utveckla den egna uttrycksförmågan och förstå det andra uttrycker. Det innehåll som väljs skall ha anknytning till det övriga skolarbetet.

Hemspråksämnet har många beröringspunkter med svenska och svenska som andraspråk. De centrala kunskapsområdena, språkstudier med utgångspunkt i litteratur och kulturkunskap, är gemensamma.

Litteraturen och den muntliga traditionen bär en stor del av det kulturella arvet och förmedlar kunskaper och värderingar. Arbetet kring litteraturen genom samtal, dramatiserande och skrivande hjälper eleverna att få svar på de frågor som uppkommer genom att de tillhör två kulturer. Eleverna skall få möta litteraturen i myter, sagor och sägner, i dikter, pjäser och prosaberättelser, i såväl barn- och ungdomslitteratur som vuxenlitteratur.

Eleverna skall få kunskaper om sin kulturella bakgrund: traditioner, religion, historia, folk och land. Även de nutida samhällsförhållandena hör till de väsentliga kunskaperna. Den egna kulturkretsens musik, sånger och visor, rim och ramsor är viktiga delar av kulturarvet.

Den kulturförmedlande undervisningen i hemspråk bör kompletteras med kulturorienterande inslag i ämnen som bild, hemkunskap, musik och slöjd.

Genom att få kunskaper om kulturbakgrunden och om den egna minoritetskulturen i Sverige kan eleverna jämföra olika kulturer. De kan då bättre förstå sin situation och också bidra till att öka förståelsen mellan olika folk och kulturer.

Mål som varje elev skall ha uppnått efter den del av undervisningen som syftar till att ge förberedelse inför läs- och skrivinläring på hemspråket

Eleven skall efter sina förutsättningar

- kunna lyssna på och samtala om vardagsnära saker på ett enkelt språk,

- ha tillägnat sig ett grundläggande begrepps- och ordförråd,
- bli medveten om språkets olika sidor: ljud, ord och mening,
- kunna muntligt framföra en kortare berättelse eller redogörelse med eller utan stöd av bilder så att mottagaren förstår,
- kunna uttrycka känslor och tankar,
- känna till något om sin kulturs berättelser, sånger och musik, traditioner och högtider.

Mål som eleverna skall ha uppnått i slutet av det nionde skolåret

Eleven skall efter sina förutsättningar

- kunna delta i samtal i grupp, kunna berätta om upplevelser och händelser samt kunna återge innehållet i berättelser,
- kunna läsa och förstå enkla texter samt skriva korta meddelanden, brev och enkla berättelser,
- känna till och kunna tillämpa de vanligaste reglerna för stavning,
- kunna läsa och förstå barn- och ungdomsböcker och enklare faktatexter som är skrivna för barn och ungdom,
- känna till några centrala berättelser och författare ur den egna kulturkretsen,
- tillägna sig kunskaper om hemlandets betydelsefulla historiska händelser, traditioner och samhällsliv samt kunna jämföra med svenska förhållanden,
- kunna låna böcker (på hemspråk) på allmänt bibliotek.

IDROTT OCH HÄLSA

Idrott, friluftsliv och olika former av motion och rekreation har stor betydelse för fysiskt och psykiskt välbefinnande. Vår kropp är byggd för rörelse. Ämnet idrott och hälsa syftar till att tillvarata elevernas naturliga behov av rörelse och fysisk aktivitet.

I ämnet får eleverna pröva på och lära sig olika lekar, danser och idrotts-grenar. Dessutom får de möjligheter att ägna sig åt friluftsliv. De får en bred erfarenhet av olika aktiviteter och kan så småningom välja dem som passar dem bäst.

Lekar, danser och idrott förekommer i likartade former över hela världen och utgör viktiga delar av barnens kultur i alla länder. Undervisningen i idrott och hälsa kan bidra till att stärka känslan av gemenskap mellan invandrarbarn och svenska barn och utveckla förståelse och respekt för barns olika kulturella bakgrund.

Mål att sträva mot

Skolan skall i sin undervisning i *idrott och hälsa* sträva efter att eleven

- utvecklar en positiv inställning till den egna kroppen och en lust till rörelse,
- utvecklar en positiv inställning till friluftsliv och andra fysiska aktiviteter,
- utvecklar sin rörelseförmåga och stimuleras att i rytm och rörelse ge uttryck för fantasi, känslor och gemenskap,
- utvecklar förmågan att leka och idrotta på egen hand och tillsammans med kamrater,
- kan leda en enkel idrottsaktivitet,
- lär känna olika former av lekar, danser, idrottsaktiviteter och friluftsliv och får fördjupade kunskaper i några av dessa,
- får kännedom om lekar, danser och idrottsaktiviteter i andra kulturer,
- får förståelse för betydelsen av regelbunden fysisk aktivitet för hälsa och välbefinnande,
- skaffar sig sådana kunskaper som gör det möjligt att se olika former av kroppsrörelse, mat, motion och idrott ur ett allmänt hälsoperspektiv men också ger förutsättningar för ett personligt ställningstagande,
- ha kännedom om hur man hanterar en nödsituation i vatten.

Ämnets uppbyggnad och karaktär

I ämnet idrott och hälsa skall ges möjligheter till allsidiga rörelseaktiviteter som lek, dans och rytmik samt till träning av kondition och styrka. I ämnet förekommer t. ex. gymnastik, bollspel, olika lagsporter och friidrott. Eleverna skall också ges möjlighet att tävla såväl individuellt som i lag.

I ämnet idrott och hälsa ingår friluftsverksamhet med regelbundna vistelser i naturen. Ämnet skall bidra till att väcka engagemang för och skapa medvetenhet om natur- och miljöfrågor.

Undervisningen skall ge kunskaper om rörelseapparaten, dess funktion och träning samt om olika skaderisker. I undervisningen skall ges möjlighet till diskussion om olika missförhållanden som förekommer inom idrotten såsom ätstörningar, doping, fusk och läktarvård. Ämnet skall även belysa sambanden mellan livsstil, livsmiljö, hälsa och livskvalitet.

Mål som eleven skall ha uppnått i slutet av det femte skolåret

Eleven skall efter sina förutsättningar

- ha utvecklat ett lustfyllt förhållande till rörelse och fysiska aktiviteter,
- behärska grovmotoriska grundformer som att springa, hoppa, rulla, kasta och fånga samt med balans och kroppskontroll kunna utföra enkla danser och rörelser till musik,
- i rörelse förstå lägena i, på, över, under, framför, bakom och vid sidan om,
- ha erfarenhet av vanliga idrottsaktiviteter och friluftsliv,
- kunna genomföra enklare rörelselek eller tävling efter regler tillsammans med en eller flera klasskamrater,
- veta något om skaderisker,
- kunna ge synpunkter på den egna arbetsmiljön i skolan.

Mål som eleven skall ha uppnått i slutet av det nionde skolåret

Eleven skall efter sina förutsättningar

- kunna samarbeta i lek, dans och idrott,
- kunna göra enkla rörelseprogram till musik,
- känna till några folkdanser och de vanligaste moderna danserna,
- ha kunskaper i de vanligaste idrottsgrenarna,
- ha kunskaper i friluftsliv och vistelse i naturen samt känna till allemansrätten,
- kunna delta i enklare orientering i känd miljö,
- kunna simma med eller utan simdyna,

- ha kännedom om lämplig klädsel och utrustning för friluftsliv under olika årstider,
- förstå sambanden mellan mat, motion och välbefinnande,
- kunna tillämpa kunskaper i ergonomi i vardagliga sammanhang.

MATEMATIK

Skolan har till uppgift att ge eleverna sådana kunskaper och färdigheter i matematik som behövs för att kunna fatta beslut i vardagslivets många valsituationer, för att kunna tolka och använda det ökande flödet av information. Utbildningen skall utformas så åskådligt att eleverna lär sig behärska grundläggande matematik och får tilltro till sin förmåga att lära sig att använda matematik. Den skall ge en god grund för studier i andra ämnen, fortsatt utbildning och lärande.

Undervisningen i matematik skall utveckla elevernas problemlösningsförmåga. Många problem kan lösas i direkt anslutning till konkreta situationer. Andra problem behöver lyftas ut ur sitt sammanhang, ges en matematisk tolkning och lösas med hjälp av matematiska begrepp och metoder. Resultaten kan sedan tolkas och värderas i förhållande till det ursprungliga sammanhanget.

Informationsteknologin och spridningen av kraftfulla miniräknare och datorer har vidgat våra möjligheter att snabbt få bättre underlag för att fatta beslut. Användningen av denna teknologi ställer nya krav på matematikkunskaper. Det är skolans uppgift att lägga grunden till sådana kunskaper.

Mål att sträva mot

Skolan skall i sin undervisning i *matematik* sträva efter att eleven

- får tilltro till det egna tänkandet och den egna förmågan att lära sig matematik och använda matematik i olika situationer,
- förstår och kan använda grundläggande matematiska begrepp och metoder,
- förstår och kan formulera och lösa problem med hjälp av matematik,
- kan ställa upp och använda enkla matematiska modeller,
- kan utnyttja miniräknarens och datorns möjligheter.

Detta förutsätter att eleven utvecklar goda kunskaper och färdigheter i grundläggande aritmetik och geometri. Strävan skall vara att eleven utvecklar sin tal- och rumsuppfattning samt förstår och kan använda

- grundläggande talbegrepp och räkning med reella tal,
- enkel procenträkning,
- olika metoder, måttssystem och mätinstrument för att jämföra, uppskatta och bestämma storleken av enheter som används i vardagslivet,
- grundläggande geometriska begrepp.

Ämnets uppbyggnad och karaktär

Matematik, som är en av våra allra äldsta vetenskaper, studerar begrepp med väldefinierade egenskaper. Den utgår från begreppen tal och rum och har i stor utsträckning inspirerats av naturvetenskaperna. All matematik innehåller någon form av abstraktion. Likheter mellan olika företeelser observeras och dessa beskrivs med matematiska objekt. Redan ett naturligt tal är en sådan abstraktion. Tillämpningar av matematik i vardagsliv och samhällsliv ger formuleringar av problem i matematiska modeller vilka studeras med matematiska metoder.

De senaste årens utveckling av kraftfulla datorer har gjort det möjligt att tillämpa allt mera precisa matematiska modeller och metoder i verksamheter där de tidigare inte varit praktiskt användbara. Detta har också lett till utveckling av nya forskningsfält i matematik som i sin tur lett till nya tillämpningar.

Matematik är en levande mänsklig konstruktion och en kreativ och undersökande aktivitet som omfattar skapande, utforskande verksamhet och intuition. Undervisningen i matematik skall ge eleverna möjlighet att utöva och kommunicera matematik i meningsfulla och relevanta situationer i ett aktivt och öppet sökande efter förståelse, nya insikter och lösningar på olika problem.

Matematik har nära samband med undervisningen i andra ämnen. Eleverna hämtar erfarenheter från omvärlden, som ger dem underlag för att utvidga sitt matematiska vetande. Begrepp och metoder hämtade från matematik behövs för att nå mål i andra ämnen.

5 Mål som eleverna skall ha uppnått i slutet av det femte skolåret

Eleven skall utifrån sina förutsättningar

- ha förvärvat sådana grundläggande kunskaper och färdigheter i matematik som behövs för att kunna hantera situationer och lösa konkreta problem i elevens närmiljö,
- ha en elementär taluppfattning och kunna räkna 5–7 synliga objekt,
- kunna ordna tre synliga objekt i storleksordning,
- vara medveten om några olika kvantitativa egenskaper som t. ex. längd och vikt,
- ha en grundläggande rumsuppfattning och kunna känna igen och beskriva grundläggande egenskaper hos enkla geometriska figurer och mönster,
- kunna ordna händelser i tidsföljd, känna till att klockan har med tid att göra och kunna läsa av några tidpunkter,
- känna igen olika penningvalörer.

Mål som eleverna skall ha uppnått i slutet av det nionde skolåret

Eleven skall utifrån sina förutsättningar

- ha förvärvat sådana kunskaper och färdigheter i matematik som behövs för att kunna hantera situationer och lösa problem som vanligen förekommer i hem och samhälle,
- ha en grundläggande taluppfattning som omfattar naturliga tal,
- kunna förstå och använda begreppen addition och subtraktion,
- ha relevanta kunskaper i att räkna med naturliga tal – i huvudet, med hjälp av laborativt materiel, skriftliga räknemetoder samt med miniräknare och enkla dataprogram,
- känna till räknesätten multiplikation och division för användning i praktiska situationer,
- kunna med enkla exempel använda metoder, måttsystem och mätinstrument för att jämföra, uppskatta och bestämma längder, volymer, vikter och tid,
- förstå klockan och kunna ange tid,
- kunna känna igen vanliga geometriska objekt,
- kunna förstå och använda olika penningvalörer.

Musiken är djupt förankrad i individen och samhället. Musikens rika och varierande former och traditioner har i alla tider haft en stor social och kulturell betydelse för människor. Nutidens musikliv präglas i hög grad av den internationella ungdomskulturen som också utgör en väsentlig del av barns och ungdomars musikaliska identitet.

Genom undervisningen skall eleverna få upplevelser som dels innebär att skapa musik själva, dels att delta i en grupp där den egna aktiviteten utgör en del av ett större sammanhang. Dessutom skall undervisningen ge eleverna upplevelser av musik och sång som andra skapat.

Musikundervisningen syftar också till att tillvarata elevernas musikintresse och behov av musik och utveckla musikalisk allmänbildning inom ramen för det nutida musiklivet i samhället som det historiska musikarvet. Utvecklingen av elevernas kunskaper om musik skall bidra till deras personliga och sociala utveckling samt leda till ett glädjerikt förhållande till musik. Undervisningen i grundsärskolan skall ge eleverna förutsättningar för deltagande i samhällets musik- och kulturliv.

Mål att sträva mot

Skolan skall i sin undervisning i *musik* sträva efter att eleven

- utvecklar sin musikaliska förmåga, kreativitet och lust att använda musik för att kunna skapa, uttrycka och förmedla egna musikaliska tankar och känslor även i samverkan med andra uttrycksformer som bild, rörelse, drama eller media,
- utvecklar kunskaper i sång, spel, dans och rörelse som grund för en musikalisk allmänbildning samt blir förtrogen med en mindre repertoar såväl från svensk tradition som från andra kulturer och genrer för att kunna delta i skolans och samhällets musikliv,
- utvecklar sin förmåga till aktivt musiklyssnande och därmed kan fördjupa sina musikupplevelser och öka förtrogenheten med olika konstnärliga och estetiska uttryck,
- utvecklar kunskaper i musikens varierande former och uttryck samt dess funktioner och villkor i olika miljöer, kulturer och historiska tider.

Ämnets uppbyggnad och karaktär

Centrala begrepp för elevernas musikaliska kunskapsutveckling är musicerande, musiklyssnande, musikkunnande och musikskapande. Musikämnets kunskapskällor finns dels i det samlade musikaliska kulturarvet,

dels i den nya musik som växer fram i takt med medieteknikens, informations- och kulturlivets utveckling. Genom medieteknikens inträde i skolan kan musikämnets historiska, mångkulturella och internationella aspekter belysas.

Kunskaper i musik kan konkret innebära att man kan spela ett instrument, sjunga eller dansa. Det kan vara att veta något om musik, t. ex. musikhistoria eller musikstilar och artister.

Mål som eleverna skall ha uppnått i slutet av det femte skolåret

Eleven skall efter sina förutsättningar

- kunna delta aktivt i sång, spel med rytminstrument, i dans och rörelse,
- kunna lyssna aktivt till musik och delta i enkla samtal om den musik man lyssnat till,
- ha tillägnat sig några sånger, melodier och danslekar, som anknyter till skola och samhälle, som är förankrade i elevens vardag och musikintresse,
- kunna sköta apparatur för musiklyssning.

Mål som eleverna skall ha uppnått i slutet av det nionde skolåret

Eleven skall efter sina förutsättningar

- kunna delta aktivt i sång och enklare instrumentspel, dans och rörelse,
- kunna omsätta sina musikaliska grundkunskaper i eget skapande och improvisation,
- känna till viktiga delar av vårt musikaliska kulturarv,
- ha kännedom om olika kulturernas och epokers musikstilar,
- kunna lyssna till musik, samt diskutera och reflektera över sina erfarenheter och upplevelser av musik.

NATURLÄRA

Ämnet naturlära skall ge en sammanhållen bild av det system som människan som biologisk varelse, tillsammans med övriga livsformer, materia och fysiska fenomen utgör samt om hur allt levande är beroende av varandra i näringskedjor och kretslopp. En ekologisk grundsyn skall prägla undervisningen.

Naturlära skall ge praktiska och teoretiska kunskaper om grundläggande egenskaper och orsakssamband i detta system av betydelse för att utifrån egna iakttagelser förstå och hantera vardagen. Därvid blir ett experimentellt och undersökande arbetssätt av betydelse. Exkursioner, studiebesök, laborationer och annat praktiskt arbete med inriktning på konkret iakttagelse där alla sinnen engageras och stimuleras skall så ofta som möjligt ingå.

Skolan skall ge eleverna förutsättningar att orientera sig i en komplex värld. För detta krävs kunskap om den egna kroppen, livets villkor och evolution, om sammanhangen i naturen samt om grundläggande fysikaliska begrepp och teorier av betydelse för några av det vardagliga livets fenomen och företeelser. Viss kunskap om materiens uppbyggnad och erfarenhet av kemins natur är även betydelsefull. Samhället och våra liv präglas i allt högre grad av tekniska föremål och tekniska system. Att så långt som möjligt göra vardagstekniken begriplig och synlig är därför viktigt. Tekniska kunskaper blir i allt högre grad en förutsättning för att kunna bemästra och använda den teknik som omger oss. Naturläran utgör ett av de viktigaste ämnena för att belysa miljöfrågor och utveckla omsorg och respekt för det levande och naturen.

Mängden fakta i ämnet naturlära är näst intill oändlig. Ett väl genomtänkt urval är en förutsättning för en meningsfull behandling av ämnet. Studierna får inte bli en fråga om att hinna få en ytlig kunskap om en så stor stoffmängd som möjligt, men ej heller nedslag utan struktur och sammanhang.

Mål att sträva mot

Skolan skall i sin undervisning i *naturlära* sträva efter att eleven

- upplever upptäckandets och experimenterandets glädje och utvecklar sin lust och förmåga att ställa frågor om naturvetenskapliga och tekniska fenomen,
- med handledning kan genomföra enkla ofarliga experiment och samtala om resultat och iakttagelser med anknytning till vardagen,

- utvecklar sin omsorg om och respekt för människan och naturen och sitt ansvar för miljön samt inser betydelsen av goda hälsovanor,
- får kännedom om jordens, livets och människans utveckling, om olika livsformer och deras livsbetingelser samt om samspelet i naturen,
- får kunskap om människokroppens byggnad och funktion,
- får kännedom om energiflödet från solen, samt viktiga naturliga kretslopp, främst vattnets,
- utvecklar kunskap om begreppen tid, rum, volym, tyngd och rörelse, samt om deras inbördes relationer,
- utvecklar kunskaper om hur ljud, värme och ljus fungerar under vardagliga förhållanden,
- utvecklar kunskaper i elektricitetsläran och magnetismen med anknytning till vardagen,
- får kännedom om samhällets energiförsörjning samt om hur iakttagbara tekniska processer påverkar människan, samhället och naturen,
- får kännedom om några grundämnen, några av materiens omvandlingar och kretslopp, samt effekterna av människans ingrepp i dessa förlopp,
- får kännedom om några kemiska föreningar och kemiskt tekniska produkter av betydelse för vardagslivet,
- utvecklar ett positivt intresse för teknik och får tilltro till sin förmåga att lösa enkla tekniska problem,
- utvecklar förtrogenhet med i hemmet och i skolan vanligt förekommande redskap och arbetsmetoder av skilda slag samt kännedom om den teknik som i övrigt omger oss,
- tränar förmågan att omsätta kunskap om vardaglig teknik och teknik-användning i praktisk handling.

Ämnets uppbyggnad och karaktär

Naturlära innehåller områdena *biologi*, *fysik*, *kemi* och *teknik och hjälpmedel*.

Grundläggande inom området *biologi* är kunskaper om människan som biologisk varelse, olika djur och växter samt en förståelse för djurs och växters samspel med varandra och sin omgivning i olika ekosystem. För förståelsen av effekterna av miljöpåverkan är kunskapen om växters och djurs livsbetingelser nödvändiga. Vid studier av olika ekosystem kan eleverna upptäcka och undersöka förändringar som beror på såväl naturliga variationer som på människans verksamheter.

Kunskap om människan som en biologisk varelse inbegriper kunskaper om människokroppens olika organ och organsystem och hur de fungerar. I området *biologi* ingår även kunskap om befruktning, olika preventivmetoder och deras möjligheter och begränsningar samt om sexuellt överförbar smitta och hur den sprids. Undervisningen skall ge möjligheter till

diskussion om frågor rörande kärlek, hetero- och homosexualitet och samlevnad.

I området behandlas även betydelsen av att sköta den egna kroppen för att främja hälsa och välbefinnande samt om hur droger och gifter, liksom faktorer i arbetsmiljön, kan skada kroppen.

Fysiken behandlar mekanik med akustik och värmelära samt elektromagnetism inklusive optik, tyngd och olika former av rörelse inklusive ljud samt värmelära. Begreppet energi har också stor betydelse för vardagslivet och för den moderna tekniken.

Kemi är läran om materiens egenskaper, uppbyggnad och reaktioner. Elevernas utgångspunkt är deras vardag och närmaste omgivning. I skolan framstår det som mest relevant att eleverna studerar materiens egenskaper och omvandlingar genom i första hand åskådliga modeller, laborationer och praktiskt arbete.

Materiens egenskaper belyses bl. a. genom försök med surhet, begreppet pH, indikator, neutralisation och buffert. Kemiska reaktioner har stor betydelse i vardagen, i naturen och i alla levande organismer. Materiens kretslopp och/eller spridning förklaras till stor del av materiens dynamiska natur. Kol, kväve och vatten ingår i naturliga kretslopp. Kunskap om dessa kretslopp är avgörande för att förstå olika miljöfrågor. Vatten fungerar som lösningsmedel för en mängd ämnen och vatten liksom luft spelar stor roll som transportmedel vid olika spridningsprocesser. Återanvändning och återvinning är viktiga delar i resurshushållningen.

Tekniken har utvecklats ur ett behov av att förenkla och berika vårt samspel med omgivningen. Samtidigt kan den teknik som omger oss i dagens samhälle upplevas som både svårbegriplig och svårhanterlig. Syftet med området *teknik och hjälpmedel* är att skapa viss förtrogenhet med den teknik som omger oss i vardagen. I området ingår även kunskap om speciella hjälpmedel som kan kompensera verkningarna av begåvningsnedsättningen.

I området behandlas teknikens utveckling och dess funktion i samhället samt de förändringar i miljön den medfört. För att skapa förtrogenhet är det avgörande att eleverna praktiskt får pröva, observera och konstruera.

Olika typer av praktiska arbeten där eleverna får laborera med enkla teknikbyggsatser, pröva olika tekniker och tekniska lösningar och hur dessa är konstruerade och hur de verkar, utgör centrala inslag i undervisningen.

5

Mål som eleverna skall ha uppnått i slutet av det femte skolåret

Eleven skall utifrån sina förutsättningar

- känna igen och kunna beskriva några djur, växter och ämnen som förekommer i vår närmiljö,

- känna till något om hur årstiderna påverkar djuren och växterna,
- känna till jorden, solen och månen samt årstidsväxlingarna,
- ha elementär kunskap om människans fortplantning, födelse, åldrande och död samt om viktiga organ i den egna kroppen och deras funktion,
- kunna pröva hur värme, ljud och ljus fortplantar sig under några olika betingelser,
- kunna pröva hur elektricitet kan ge upphov till värme, ljus, rörelse och ljud,
- känna till några viktiga säkerhetsregler för el i hemmet,
- kunna pröva hur några olika ämnen kan förändras till sin form och känna till begreppen fast, flytande och gasformig,
- kunna undvika riskabla eller farliga kemikalier i hemmiljön och veta hur de är märkta.

Mål som eleverna skall ha uppnått i slutet av det nionde skolåret

Eleven skall utifrån sina förutsättningar

- kunna ordna djur, växter och ämnen i olika grupper efter egenskap,
- i stora drag känna till hur jorden, månen och solen rör sig i förhållande till och påverkar varandra,
- ha kännedom om den egna kroppens organ och organsystem och hur de fungerar tillsammans,
- ha kunskap om betydelsen av regelbunden motion och goda hälsovänor, känna till vanliga sjukdomar och mediciner samt ha kunskap om beroendeframkallande medels inverkan på hälsan,
- ha kännedom om vad befruktning innebär, samt ha kunskap om sexuallivets biologi, om preventivmetoder och sexuellt överförbar smitta,
- känna till grunddragen i livets utveckling och betydelsen av biologisk mångfald,
- känna till något viktigt kretslopp i naturen och någon spridningsprocess för materia i luft, vatten och mark,
- känna till fotosyntesens och vattnets betydelse för livet på jorden samt känna till vattnet som lösningsmedel och som transportmedel i mark och växter,
- känna till vad som utgör resurser i naturen och att vi påverkar miljön genom vårt handlande,
- kunna utföra enklare mätningar av tid, rum, volym, tyngd och rörelse och jämföra dessa sinsemellan,
- känna till något om hur värme kan lagras i och överföras mellan olika objekt,
- känna till något om hur ljud kan skapas, utbreda sig och dämpas,

- känna till hur ljuset utbreder sig, reflekteras, absorberas och bryts,
- känna till vad som menas med elektricitet, dess vardagliga användning och risker,
- känna till några energiformer samt därmed förenade miljö- och säkerhetsproblem,
- känna till egenskaper hos luft och dess betydelse för förbränning,
- kunna, med handledning, planera och utföra enklare konstruktioner, kemiska undersökningar och experiment,
- känna till något om teknikutvecklingen och dess betydelse för natur, samhälle och individ samt känna till något eller några av våra mest bekanta teknikområden,
- känna till och kunna använda några hjälpmedel som kompenserar verkningarna av begåvningsnedsättningen och andra eventuella funktionsnedsättningar samt i vardagen förekommande redskap och tekniska hjälpmedel.

SAMHÄLLSLÄRA

Samhällsläran skall ge en sammanhållen bild av samhällelig verksamhet och dess förutsättningar med utgångspunkt i den egna hembygden. Ämnet skall ge praktiska och teoretiska kunskaper av betydelse för att fungera med funktionsnedsättning som aktiv medlem i det svenska samhället. Därvid blir både de kunskaper som eleven utvecklar och processen på väg till kunskaperna betydelsefulla. Fältstudier, studiebesök samt praktiskt arbete inom och utanför skolan utgör därför centrala inslag i samhällsläran. Samhällsläran skall även ge kunskap om andra länder, samhällssystem, kulturer och religioner samt deras utveckling.

Samhällsläran skall ha sin förankring i nutiden, men även ha det historiska perspektivet. Undervisningen om den historiska utvecklingen bidrar till en förståelse för det egna landets kultur och för att män, kvinnor och barn från andra länder har en annan historisk bakgrund. Samtidigt som undervisningen visar skillnader mellan olika länder, skall den också tydligt visa vad som förenar. Den kultur som etniska minoriteter i vårt eget land har eller som invandrarna har med sig skall tas till vara i undervisningen så att den främjar tolerans och vidsynthet och motverkar ett etnocentriskt synsätt.

Alla elever har rätt att få en saklig och allsidig undervisning om religioner och livsåskådningar. Undervisningen skall främja en öppen diskussion kring frågor om tros- och livsåskådning samt respekt för varje människas rätt att ha sin egen livsåskådning.

Skolan skall förbereda eleverna för att leva och verka i samhället. Den skall ge eleverna förutsättningar att orientera sig i en komplex omvärld. För detta krävs att eleverna får kunskap om nutida samhällsförhållanden och samhällsfrågor och deras bakgrund samt vana vid att söka information och sovra i det massmediala utbudet.

Skolan skall även stå för demokratins grundläggande värden. Samhällsläran har i det här sammanhanget en särskild uppgift; att ta upp den demokratiska värdegrunden.

Samhällslära är, tillsammans med naturlära, också ett av de viktigaste ämnena när det gäller att ge miljöfrågorna en bakgrund.

Mängden fakta i området samhällslära är näst intill oändlig. Ett väl genomtänkt urval och en struktur i baskunskaperna är en förutsättning för en meningsfull behandling av ämnet. Studierna får inte bli en fråga om att hinna få en ytlig kunskap om en så stor stoffmängd som möjligt, men ej heller nedslag utan struktur och sammanhang.

Mål att sträva mot

Skolan skall i sin undervisning i *samhällslära* sträva efter att eleven

- utvecklar en lyhördhet för andra människor och en förmåga att utveckla och upprätthålla kamratrelationer samt att samspela såväl med en person som med flera i grupp under olika förutsättningar,
- tillsammans med en eller flera klasskamrater kunna planera och genomföra ett kortare undervisningsmoment för övriga klasskamrater,
- får en uppfattning om den egna hembygden och landets geografi och historia, kultur och traditioner,
- får kännedom om samspelet mellan samhälle och natur och om hur landskapet förändras samt om människans ansvar för miljön,
- får kunskap om tidens gång, dåtid-nutid-framtid,
- tillägnar sig kunskaper om betydelsefulla historiska händelser, gestalter och epoker i Sverige, Norden och den övriga världen,
- fördjupar sina kunskaper om kristendomen och dess betydelse för vårt samhälle samt har kännedom om de övriga stora världsreligionerna,
- har förståelse och respekt för andra människors ställningstaganden i religiösa och etiska frågor och tar avstånd från att människor utsätts för förtryck för sin religions eller livsåskådningens skull,
- känner till hur det svenska samhället har vuxit fram och är organiserat, hur män, kvinnor och barn lever, bor och arbetar samt kan jämföra med andra länder,
- får kunskaper om samhällsförhållanden, rättigheter och skyldigheter samt barns, ungdomars och funktionshindrades villkor i samhället,
- får förståelse för hur demokrati fungerar och vill omfatta och praktisera dess värdegrund.

Ämnets uppbyggnad och karaktär

Ämnet samhällslära innehåller områdena *samlevnad*, *geografi*, *historia*, *religionskunskap* och *samhällskunskap*.

Grundläggande inom området *samlevnad* är en förståelse för egna och andra människors förmågor, känslor och behov samt en förståelse för ömsesidighet och innebörden av olika typer av relationer. Möjligheter att utveckla kamrat- och kärleksrelationer och att hantera konflikter är av central betydelse för både livskvalitet och fysisk och psykisk hälsa. Området *samlevnad* skall ha sin förankring i elevernas samspel och samspelsfarenheter, men även ha ett vidare socialt och kulturellt perspektiv.

I området behandlas likheter och olikheter mellan människor med utgångspunkt i elevernas egna erfarenheter. Det tar upp kunskap om begåvningsnedsättning och om hur dess konsekvenser kan hanteras. Barns och ungdomars skapande av en egen identitet, med dess sociala och kulturella aspekter liksom könsrollsfrågor ingår även i området.

Undervisningen skall också belysa hur olika känslor kan uppstå, tolka och uttrycka olika relationer och situationer. Undervisningen skall innehålla praktiska inslag av att samspela under olika förutsättningar i par och i grupp. Det skall ge kunskaper av betydelse för att utveckla kamratrelationer och ett socialt nätverk på fritiden.

Grundläggande för området *geografi* är en förståelse för rumsliga samband för att därigenom lära känna världen. Samspelet mellan människan och hennes omgivning studeras i olika landskap såsom hembygden, olika miljöer och olika länder. Successivt utvecklas och kompletteras elevens kunskaper om världen/jorden som helhet. Jordgloben är modellen av helheten inom vilken alla studerade landskap har en plats och kartan är ett hjälpmedel i studierna. Centrala begrepp är natur- och kulturlandskap samt plats, läge och utbredning.

Grundläggande för området *historia* är en förståelse för tid och tidens gång, om dåtid, nutid och framtid. Området gör eleverna medvetna om att de lever i tiden: då–nu–sedan. De har själva tillsammans med sin familj, sin släkt, sin hembygd, sitt land en historia. Kunskapen om detta kan ge dem förståelse för människor och livsvillkor under skilda epoker och därmed förståelse av skeenden i nuet och förväntningar inför framtiden. Ett interkulturellt perspektiv kan belysa skillnader och likheter mellan olika kulturer. Utgångspunkter kan vara aktuella händelser i nutiden, i elevernas egen historia, i den egna hembygden och i det egna landet.

I undervisningen skall särskild uppmärksamhet ägnas hembygdens, landets och Nordens kultur, historia och mytologi. Undervisningen skall ge övergripande sammanhang och historisk bakgrund till de olika företeelser som eleverna möter i skolan.

Området ger en bakgrund till nutida förhållanden liksom nutiden blir belyst av historien. Undervisningen sätter på så sätt in aktuella frågor i ett historiskt sammanhang. Så kan i en tid som vår behandlas även sådana centrala samhällsfrågor som miljöfrågor i området historia.

Centralt i olika *religioner* är begreppet tro som vägledande för ställningstaganden i moraliska och etiska frågor. I området religionskunskap ställs eleverna inför frågor som rör grundläggande mänskliga rättigheter och respekt för andra. Etiska frågor berör varje människa. I konkreta upplevelser möter eleverna frågor som har med gott och ont, rätt och orätt att göra. Diskussioner kring sådana situationer kan fördjupas med utgångspunkt i etiska regler från olika religioner, t. ex. budorden, kärleksbudet och gyllene regeln. Undervisningen måste därför ge stort utrymme åt elevernas egna tankar och känslor.

Kristendomen har haft och har stor betydelse såväl för enskilda människor som för det svenska samhället. Dess inflytande sträcker sig från kultur, värde- och normsystem, lagstiftning och rättssystem till samhällsmoral, sedvänjor och traditioner. Undervisningen skall därför ge kunskaper om Bibeln, kyrkoåret och den kristna trons föreställningsvärld. Genom att möta

och lära känna kyrkor och samfund i skolans närhet får eleverna en inblick i deras verksamhet, gudstjänster och andra sätt att uttrycka sin tro. Detta skall ge en grund för förståelse av hur svensk och västerländsk kultur och samhällsutveckling påverkats och påverkas av Bibeln och kristen tro.

Bland annat som en följd av den ökande invandringen har många elever i dag en annan religiös bakgrund än den kristna. I böcker och massmedia möter eleverna olika trosuppfattningar. Även andra världsreligioner än kristendomen är på väg att bli en del av vår kultur. Det är väsentligt att de stora världsreligionernas trosuppfattning och traditioner ingår i skolans undervisning.

Livstolkningar med agnostisk eller ateistisk innebörd som alternativ till de traditionella religionerna behöver eleverna också få bearbeta, diskutera och ta ställning till.

Samhällskunskap kan studeras dels med utgångspunkt från människan i samhället, människans livsmönster, dels med utgångspunkt i det sätt samhället är uppbyggt på, samhällsorganisationen. Livsmönster och samhällsorganisation kan dock inte ses som skilda från varandra, de påverkar varandra ömsesidigt. Att få en uppfattning om detta ökar förståelsen av samspelen mellan människa och samhälle.

Människor ingår i olika sociala sammanhang, i familj och andra relationer, i olika grupper i arbete och på fritid. De har olika normer och värderingar, kulturer och traditioner, de formar sina liv på olika sätt. Dessa utgör livsmönster. Livsmönstren har historiska rötter och de förändras över tiden. De påverkas av sociala, ekonomiska, geografiska och kulturella förhållanden och de är delvis olika för kvinnor och män.

Människors liv påverkas också av det samhälle de lever i, den samhällsorganisation de ingår i. Exempel på samhällsorganisation är hur styrelsesätt och rättssystem utformas, hur bostadsområden byggs, hur produktion, handel och ekonomi organiseras, hur socialpolitik utformas samt hur demokratins innebörd tolkas och uttrycks.

Samhällskunskapen skall behandla frågor om den växande människan i samhället. Barns och ungdomars villkor i samhället, liksom framtida studie- och yrkesliv är viktiga delar. Av vikt är också att eleverna får kunskaper i ekonomiska frågor så att de kan sköta sin privatekonomi.

Livsmönster och samhällsorganisation i andra länder och kulturer ingår i undervisningsområdet. Konflikter och konfliktlösning, Sveriges relationer med omvärlden liksom andra internationella relationer, såsom folkrättsliga frågor, nedrustning och FN:s arbete för att förhindra väpnade konflikter, har också en plats. Detta innefattar även relationerna mellan rika och fattiga länder liksom kunskaper om det bistånds- och solidaritetsarbete som bedrivs i internationella sammanhang. Frågor om främlingsfientlighet och rasism är även de viktiga att behandla.

I samhällskunskapsområdet är tre perspektiv särskilt väsentliga, det his-

toriska perspektivet, det pluralistiska perspektivet och det demokratiska fostransperspektivet.

Eleverna skall i undervisningen få möta det mångkulturella samhället med dess olika uppfattningar och åsikter. Människor har olika uppfattningar om hur samhället ser ut och fungerar. Konflikter och konkurrerande bilder av olika fenomen i samhället skall därför lyftas fram och behandlas i undervisningen.

Undervisningen skall innefatta demokratisk fostran. Området samhällskunskap rör ofta för människorna centrala frågor, t. ex. om mänskliga rättigheter, makt och förtryck. En demokratisk fostran innebär också att eleverna ges inflytande och får ta personligt ansvar; de skall få praktisera och reflektera över demokratiska arbetssätt och arbetsformer i skolan. Konkreta kunskaper om skolans organisation och verksamhet kan ge eleverna en uppfattning om besluts- och styrelseformer samtidigt som det kan ge dem förutsättningar att aktivt ta del i och få påverka utformandet av skolans verksamhet.

Mål som eleverna skall ha uppnått i slutet av det femte skolåret

Eleven skall utifrån sina förutsättningar

- känna till något om begåvningsnedsättning och dess konsekvenser,
- tillsammans med en eller flera klasskamrater, utan stöd av vuxen, kunna planera och genomföra någon enklare lek,
- kunna lösa enklare kamratkonflikter utan inblandning från vuxen,
- kunna delta i ett enkelt rollspel,
- känna till jordgloben och veta var vårt land är placerat,
- ha vissa namnkunskaper i geografi,
- känna till begreppen väder och årstider,
- kunna orientera sig i sin närmiljö och känna till något om hembygdens samhällsförhållanden, historia och kultur,
- känna till grunddragen i den äldre svenska historien,
- känna till några grundläggande bibliska berättelser, kristna seder och bruk,
- kunna samtala kring frågor om livsåskådning, tro och etik utifrån vardagliga situationer eller med hjälp av texter, bilder och sånger,
- vara medveten om hur vårt handlande kan påverka trivsel och närmiljön,
- känna till något om demokrati och kunna delta i några av skolans demokratiska processer.

Mål som eleverna skall ha uppnått i slutet av det nionde skolåret

Eleven skall utifrån sina förutsättningar

- kunna diskutera i grupp hur konflikter i kamrat-, kärleks- och andra relationer kan uppstå och lösas,
- tillsammans med en eller flera klasskamrater, utan stöd av vuxen, kunna planera och genomföra några fritidssysselsättningar,
- ha kunskap om begåvningsnedsättning och kunna hantera och kompensera några av dess konsekvenser,
- känna till några grundläggande egenskaper hos svenska landskapstyper,
- känna till hur väder och klimat varierar med årstiderna,
- ha kunskaper om världskartan och känna till några viktiga geografiska namn,
- ha kännedom om hur människor levde och försörjde sig i några skilda trakter och tider i Sverige och hur industrialiseringen och andra stora omvälvningar har förändrat människors livsvillkor,
- känna till några viktiga händelser och känna till gestalter i den historiska utvecklingen i Sverige,
- kunna diskutera för eleven viktiga livsfrågor och religiösa och etiska frågor,
- känna till kristen tro med utgångspunkt från bibliska berättelser,
- ha kunskaper om kristna traditioner som de visar sig i kyrkoår, högtider, gudstjänstliv och symboler,
- ha kännedom om de stora världsreligionernas tro och livsuppfattning,
- känna till grundtankar i någon icke-religiös livsåskådning,
- känna till grundläggande mänskliga rättigheter och skyldigheter,
- känna till grunddragen i det svenska demokratiska systemet och kunna tillämpa ett demokratiskt arbets- och beslutssätt i skolan,
- ha kännedom om hur information och propaganda har använts förr och används idag som ett medel för påverkan,
- kunna söka information via tidningar, TV, radio och telefon,
- ha kännedom om hur människor lever och arbetar i några skilda miljöer i världen,
- känna till några olika institutioner och yrkesområden i det svenska samhället,
- ha kunskaper om funktionshindrades rättigheter i samhället,
- känna till vad privatekonomi är, veta hur man sätter in och tar ut pengar samt ha kunskap om olika betalningsformer.

SLÖJD

Slöjdämnet har sitt ursprung i en lång hantverkstradition, där människan tillverkat bruksföremål för sina behov. I slöjdämnet finns en del av vårt kulturarv.

Undervisningen skall skapa förståelse och intresse för hantverksyrken. Den skall också ge eleverna orientering i olika metoder inom slöjdområdet, stimulera känsla för estetiska värden, samt kunskaper om material, redskap och maskiner. Ämnet skall ge förståelse för de mänskliga och ekonomiska värden, som ligger i att vårda materiel och vara sparsam med våra resurser.

Mål att sträva mot

Skolan skall i sin undervisning i *slöjd* sträva efter att eleven

- bygger upp en tilltro till den egna förmågan att självständigt lösa olika uppgifter inom slöjdområdet och övar upp sin färdighet i olika slöjdmetoder,
- upplever skapandets glädje,
- får kännedom om slöjdtraditioners betydelse som kulturarv,
- får kännedom om både hantverksmässig och industriell produktion inom slöjdområdet,
- kan utforma idéer till slöjdprodukter i olika material,
- kan välja form och färg, material och metod,
- kan planera arbetsprocessen utifrån såväl egna förutsättningar som tillgång på tid och resurser,
- kan tillämpa olika slöjdmetoder och hantera verktyg och redskap,
- kan beskriva arbetsprocessen och produkten samt bedöma vad som har påverkat resultatet.

Ämnets uppbyggnad och karaktär

Genom att vi i dag köper nästan alla våra bruksvaror färdiga, förlorar vi kunskapen om och förståelsen för den produktionskedja, som startar i råmaterialet och resulterar i en färdig produkt. I slöjden får eleverna något av denna kunskap genom att de är delaktiga i hela produktionsprocessen från idé, till färdig produkt.

I slöjden förmedlas delar av vårt kulturarv. En naturlig utgångspunkt för detta är de lokala traditionerna.

Slöjdarbetet kan delas upp i idé och planering, genomförande och värdering. Dessa delar utgör en helhet, där elevernas möjlighet att delta i och

påverka arbetsprocessen och steg för steg få återkoppling på sitt arbete är väsentlig.

I undervisningen i ämnet slöjd ligger tonvikten på praktiskt arbete, på att pröva och experimentera med olika material och metoder samt välja utifrån trender, funktion, form, färg, material och metod. I samband med val av olika berednings- och behandlingsmetoder kommer eleven naturligt i kontakt med frågor som rör resursanvändning och miljö.

Mål som eleverna skall ha uppnått i slutet av det femte skolåret

Eleven skall efter sina förutsättningar och med handledning

- kunna utforma egna idéer till slöjdarbeten,
- kunna välja slöjdmetod, material, färg och form,
- kunna hantera lämpliga verktyg och redskap och slutföra ett slöjdarbete.

Mål som eleverna skall ha uppnått i slutet av det nionde skolåret

Eleven skall efter sina förutsättningar

- kunna hantera vardagliga uppgifter och situationer med anknytning till slöjd,
- med handledning, utifrån en egen idé, kunna planera och genomföra ett slöjdarbete,
- kunna arbeta efter enkel skriven och illustrerad text, välja lämpliga metoder, redskap och verktyg samt hantera dem på ett funktionellt sätt,
- kunna välja material, färg och form på sin produkt,
- kunna ta initiativ och eget ansvar och kunna samarbeta i slöjdarbetet,
- kunna beskriva arbetsprocessen och produkten samt göra en bedömning av resultatet.

SVENSKA

Språket är en väg till kunskap och det är av grundläggande betydelse för lärandet. Med hjälp av språket erövrar eleverna nya begrepp och lär sig se sammanhang. I språket kan eleverna utbyta tankar och känslor med andra och utveckla olika relationer. Språk och kultur är också ouplösligt förenade med varandra. I språket finns våra rötter och vår kulturella identitet.

Det är därför skolans viktigaste uppgift att skapa goda möjligheter för elevernas språkutveckling. Skolans undervisning skall ge eleverna möjligheter att använda och utveckla sina färdigheter i att tala och lyssna, läsa och skriva, samt skapa respekt för andras språk och sätt att uttrycka sig i tal och skrift.

Språkförmågan har stor betydelse för allt arbete i skolan och för elevernas fortsatta liv och verksamhet.

Mål att sträva mot

Skolan skall i sin undervisning i *svenska* sträva efter att eleven

- utvecklar en sådan språklig säkerhet i tal och skrift att hon eller han med respekt för andra kan, vill och vågar uttrycka sig i många olika sammanhang,
- kan läsa och förstå texter av olika slag,
- kan utveckla och förbättra sitt språk både självständigt och i samarbete med andra,
- utvecklar sin fantasi och lust att lära genom att läsa och skriva,
- gärna läser på egen hand för att stilla sin nyfikenhet och uppnå personlig tillfredsställelse,
- lär känna skönlitteratur från de nordiska länderna och från andra delar av världen och får förståelse för kulturens mångfald,
- lär sig använda normer för skriftspråket och utvecklar en tydlig handstil,
- vänjer sig vid att utnyttja ett biblioteks möjligheter och att använda hjälpmedel som ordlistor, uppslagsböcker och datorer för att skriva och hämta information.

Ämnets uppbyggnad och karaktär

Språk och litteratur är ämnets centrala innehåll. Språkutveckling innebär att eleverna med hjälp av språket kan uttrycka en allt komplexare förståelse, att de blir säkrare i att använda språket uttrycksfullt och tydligt i både

tal och skrift och att deras förmåga att förstå och tillgodogöra sig litteratur successivt ökar.

Ett språk är i grunden socialt. Dess funktion är social – att meddela sig med andra – och språket utvecklas i samspel med andra. Centrala begrepp är att uttrycka sig själv och förstå det andra uttrycker.

Ämnet svenska skall ge kunskaper av betydelse för att i tal och skrift kunna uttrycka och förstå andras uttryck för känslor, orsakssammanhang, rumsliga, kvalitativa, kvantitativa och tidsmässiga begrepp och sammanhang som motsvarar elevernas förståelse. Det skall ge kunskaper av betydelse för att kunna använda och förstå språket i olika sociala sammanhang och med olika syften.

Ämnets sociala karaktär gör att undervisningen inriktas på att eleverna aktivt deltar i samtal och diskussioner, gestaltar, berättar och redogör inför andra människor samt skriver för att uttrycka känslor, tankar och idéer.

Skönlitteratur utgör en speciell typ av text med ett annat innehåll och syfte än t. ex. faktaböcker, tidningsartiklar och reklam som kräver en annan typ av lästeknik. Den öppnar nya världar och förmedlar upplevelser av spänning, humor, tragik och glädje. I undervisningen behandlas skönlitteraturen i myter, sagor och sägner, i dikter, pjäser och prosaberättelser i såväl barn- och ungdomslitteratur som vuxenlitteratur.

Inom svenskämnet ryms huvudansvaret för elevernas språkliga utveckling, men alla lärare har ett gemensamt ansvar och måste vara medvetna om elevernas språkkunskaper och språkförståelse.

5

Mål som eleverna skall ha uppnått i slutet av det femte skolåret

Eleven skall efter sina förutsättningar

- kunna lyssna på och samtala med klasskamrater,
- kunna vara aktiv i kortare diskussioner,
- kunna muntligt inför kamrater framföra en kortare berättelse eller redogörelse med eller utan stöd av bilder så att mottagarna kan förstå,
- kunna läsa enkel text,
- kunna skriva enkla meddelanden.

6

Mål som eleverna skall ha uppnått i slutet av det nionde skolåret

Eleven skall efter sina förutsättningar

- kunna föra längre samtal med skolkamrater och använda samtal som konflikt- och problemlösningsmetod,
- kunna vara aktiv i diskussioner och delta i gemensamt beslutsfattande i gruppen,
- kunna återge en berättelse eller redogöra för ett grupparbete ensam eller tillsammans med kamrater så att innehållet blir begripligt,

- kunna skriva enklare berättelser, brev, sammanfattningar och redogörelser så att innehållet framgår tydligt och därvid tillämpa skriftspråkets viktigaste normer för stavning,
- känna till de vanligaste reglerna för skriftspråket, presens och imperfekt, personliga pronomen, olika skiljetecken samt singular och plural,
- kunna läsa enklare skönlitteratur, saklitteratur och tidningsartiklar och i anslutning därtill göra understrykningar eller stolpanteckningar som stöd för att kunna återge innehållet,
- kunna låna böcker på allmänt bibliotek,
- känna till några av de stora skönlitterära verken och författarskapen som ingår i vårt kulturarv.

SVENSKA SOM ANDRASPRÅK

I ämnet svenska som andraspråk skall elever, som har ett annat modersmål än svenska få möjlighet att utveckla sin förmåga att kommunicera muntligt och skriftligt på svenska. Syftet är att eleverna skall lära sig förstå och känna igen svenska i tal och skrift i skola och vardagsliv. En av skolans viktigaste uppgifter är att skapa goda möjligheter för elevens språkutveckling. En förutsättning för att kunna tillgodogöra sig ett nytt språk är att hänsyn tas till modersmålets grundläggande betydelse för individens språk-, personlighets- och tankeutveckling. Läraren måste noga tar reda på var varje elev befinner sig i sin språkliga utveckling.

Mål att sträva mot

Skolan skall i sin undervisning i *svenska som andraspråk* sträva efter att eleven

- utvecklar en sådan språklig säkerhet i tal och skrift att de med respekt för andra kan, vill och vågar uttrycka sig tydligt i olika sammanhang,
- så långt möjligt lär sig använda skriftspråkets normer för stavning och meningsbyggnad,
- kan utveckla och förbättra sitt språk både självständigt och i samarbete med andra,
- lär känna kulturtraditioner och normer i det svenska språkbruket,
- skall kunna vara aktiv i diskussioner och delta i gemensamt beslutsfattande i grupp,
- läser enkla texter på egen hand för att stilla sin nyfikenhet och uppnå personlig tillfredställelse,
- lär sig utnyttja ett biblioteks möjligheter och att använda hjälpmedel som ordlistor, uppslagsböcker och datorer för att skriva och hämta information,
- lär känna texter av några välkända svenskspråkiga författare.

Ämnets uppbyggnad och karaktär

Utbildningen i svenska som andraspråk vänder sig till elever med mycket olika bakgrund. Den kultur eleverna kommer från kan vara mer muntligt inriktad än skriftspråklig. Det är därför av vikt att lärarna har kännedom elevens bakgrund och utformar undervisningen därefter.

Ämnet svenska som andraspråk karaktäriseras av att inläringen av språket sker i det land där språket talas. Den omgivande svenskspråkiga miljön är en outtömlig resurs i undervisningen. Med hjälp av omgivningens talade och skrivna svenska skall eleverna få möjligheter att utveckla sin

inlärnin g så att de fortlöpande kan vidareutveckla sina språkkunskaper i svenska.

Elevernas egna erfarenheter och jämförelser med ursprungslandets kulturella och samhällseliga förhållanden är en av utgångspunkterna i undervisningen.

Språkfärdigheten utvecklas när eleven kommunicerar på svenska: lyssnar på något som engagerar, talar, läser och skriver. Innehållet är av stor betydelse. Samtidigt arbetar eleven medvetet med språkriktigheten, utvecklar sina kunskaper om språket och vidgar sitt ordförråd. För elever med svenska som andraspråk har alla som arbetar i skolan ett gemensamt ansvar och måste vara medvetna om elevens språkkunskaper och språkförståelse.

Mål som varje elev skall ha uppnått efter den del av undervisningen som syftar till att ge grundläggande läs- och skrivfärdigheter

Eleven skall efter sina förutsättningar

- kunna lyssna till det talade språket och tala om när hon eller han inte förstår,
- kunna samtala om vardagsnära saker på ett enkelt språk,
- ha tillägnat sig ett grundläggande begrepps- och ordförråd,
- kunna läsa och förstå enkla texter samt skriva korta meddelanden,
- kunna uttrycka känslor och tankar.

Mål som eleverna skall ha uppnått i slutet av det nionde skolåret

Eleven skall efter sina förutsättningar

- våga använda svenska språket i olika sociala sammanhang,
- kunna delta i samtal och diskussioner och i gemensamt beslutsfattande i gruppen,
- kunna läsa enkel svensk faktatext och texter ur barn- och ungdomslitteratur samt förstå och diskutera innehållet,
- kunna skriva enkel berättande text på svenska,
- känna till och kunna tillämpa de vanligaste reglerna för skriftspråket och de vanligaste reglerna för stavning,
- ha erfarenhet av att använda ordböcker, datorer och andra hjälpmedel,
- kunna låna böcker på allmänt bibliotek.

TIMPLANER

Timplan för grundsärskolan

SFS 1995:206

Utbildningens omfattning i årskurserna 1–10 i grundsärskolan i timmar om 60 minuter för ämnen och totalt.

Ämnen:

Bild	250
Hemkunskap	650
Idrott och hälsa	900
Musik	460
Slöjd	880
Svenska	1 440
Engelska	200
Matematik	980
Naturlära	650
Samhällslära	770
Elevens val	220
Totalt	7 400

Därav skolans val 2 000

Timplan för träningskolan

SFS 1995:206

Utbildningens omfattning i årskurserna 1–10 i träningskolan i timmar om 60 minuter för ämnesområden och totalt.

Ämnesområden:

Estetisk verksamhet	1 050
Kommunikation	1 050
Motorik	1 050
Vardagsaktiviteter	1 050
Verklighetsuppfattning	1 050
Elevens val	200
Fördelningsbar undervisningstid	1 570
Totalt	7 020

Kommentar till timplanerna

Timplanerna för särskolan ger stora möjligheter att anpassa efter lokala behov och förutsättningar och att individanpassa undervisningen. För träningskolan finns fördelningsbar tid, som skall fördelas på något eller några ämnesområden eller på praktisk arbetslivsorientering.

I timplanen för grundsärskolan finns ett stort antal timmar som får användas för skolans val. Detta är det jämningsutrymme som skolan har för att efter lokala behov utöka timtalet i vissa ämnen och reducera det i andra. Inget ämne får reduceras oproportionerligt mycket – kursplanernas mål skall kunna uppnås. Skolans val kan också användas till praktisk arbetslivsorientering.

Fördelningen på olika årskurser bestämmer skolan själv. Detta gäller även timtalet för det frivilliga tionde året.

Elevens val

I timplanerna anges ett antal timmar som elevens val. Den tiden skall ge eleven möjlighet att fördjupa och bredda sina kunskaper i ett eller flera ämnen. Samtliga ämnen i timplanen kan förekomma som elevens val.

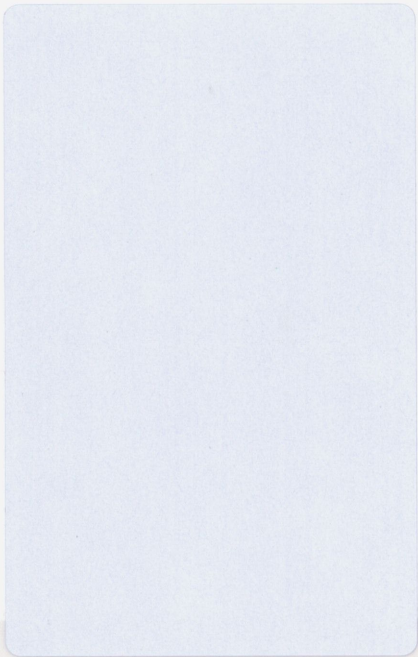
Praktisk arbetslivsorientering

Skolans verksamhet syftar till att på olika sätt förbereda eleverna för vuxenlivet. I läroplanens mål och riktlinjer sägs att skolan och de som arbetar där har ett speciellt ansvar för studie- och yrkesvägledningen. Där beskrivs också yrkesvällärares roll.

Elever i särskolan har stort behov av praktisk yrkeslivsorientering. Utöver information och undervisning bör det finns möjlighet att praktisera på gymnasiesärskolans olika program och på arbetsplatser. Dessutom bör eleven under skoltiden komma i kontakt med organisationer, företag och institutioner så att hon eller han får större medvetenhet om vad som är lämpligt studieval och realistiskt yrkesval. Skolan kan också ta tillvara de kunskaper om arbetslivet som finns hos elevernas föräldrar. Den lokala skolan väljer hur stor del av skolans val eller den fördelningsbara tiden som skall användas till prao. Dessutom kan praktikinslag förekomma som en del av de flesta ämnen.

Friluftsverksamhet

Friluftsverksamhet av olika slag kan också rymmas inom skolans jämningsutrymme. Olika ämnen kan bidra till att ge friluftsverksamheten ett varierat och meningsfullt innehåll.

Särskolan – träningskolan och grundsärskolan

Detta häfte innehåller kursplaner och timplaner för den obligatoriska särskolan samt en inledande presentation av skolformen.

Programmaterial för gymnasiesärskolan och särvox

Hotell- och restaurangprogrammet 1995:1

Industriprogrammet 1995:2

Fordonsprogrammet 1995:3

Handels- och administrationsprogrammet 1995:4

Medieprogrammet 1995:5

Naturbruksprogrammet 1995:6

Hantverksprogrammet 1995:9

Estetiska programmet 1995:10

Häfte 1995:1–6 samt 9–10 innehåller programpresentation, program mål, kursöversikt, timplan och kursplaner för kärnämnen och yrkesämnen med betygskriterier.

Särvox – motsvarande träningskola och grundsärskola samt kärnämnen för gymnasial särvox 1995:7

Programhäftet innehåller kursplaner och betygskriterier för den del av särvox som motsvarar träningskolan och grundsärskolan. Kärnämnen för gymnasial särvox finns med. Kursplaner för övriga gymnasiala kurser får man söka i respektive programhäfte.

Gymnasiesärskolans individuella program – verksamhetsträning och yrkesträning 1995/98:8

Häftet innehåller kursplaner och timplaner för verksamhetsträning och yrkesträning samt vissa kringtexter.

Gymnasiesärskolan, Kursförteckning, Kursplaner för enstaka kurser 1995:11

Häftet innehåller en fullständig kursförteckning samt kursplaner för enstaka kurser.

FritzEs
OFFENTLIGA
PUBLIKATIONER

POSTADRESS: 106 47 STOCKHOLM
FAX 08-690 91 91. TELEFON: 08-690 91 90
E-POST: fritz.es.order@libet.se
INTERNET: www.fritz.es.se

ISSN 1400-6888
ISBN 91-38-30727-1